

VÉGSŐ ISTVÁN¹

Szigorúan ellenőrzött „know-how”

Tesco: szemelvények egy szocialista műszaki-tudományos cég történetéből, 1962 és 1990 között

Absztrakt

A KGST 1949-ben Szófiában tartott ülésén hozott határozatot kétoldalú műszaki-tudományos együttműködési egyezmények megkötéséről. Megindultak a kétoldalú szerződéskötések, amelyek végül a vasfüggönyön kívüli országokkal is megkötésre kerültek. Gazdasági bizottsági határozat alapján 1962-ben kezdte meg működését a Tesco Nemzetközi Műszaki Tudományos Együttműködési Iroda (Technical and Scientific Cooperation). Jellemzően a harmadik világ és a KGST országait célozták meg, de próbáltak a nyugati országokkal is jó viszonyt ápolni. Egyfajta munkaerő-, szakember-közvetítés zajlott. Magyarországra is érkeztek szakemberek és tanulni vágyó egyetemisták rajtuk keresztül. Áttekintést kapunk az amúgy nagyon komoly szakmai munkát végző külkereskedelmi cégről. Az 1980-as évektől egyre inkább csak afrikai és főként európai partnerei maradtak a cégnél. Akkor már a többség leginkább az NSZK-ba szeretett volna kijutni, jobb bérezés reményében.

Kulcsszavak: külkereskedelem, titkosszolgálat, know-how, harmadik világ, műszaki-tudományos

A Tesco Nemzetközi Műszaki Tudományos Együttműködési Iroda (Technical and Scientific Cooperation) egy magyarországi műszaki-tudományos cég volt. 1962-ben, a szocializmus idején hozták létre, és bár egészen 2015-ig működött, jelen írás a rendszerváltásig követi a tevékenységét. A cég alapfeladata az volt, hogy technikai segítségnyújtás céljából szakembereket küldjön a KGST (Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa) országaiba, a harmadik világ országaiba, valamint

¹ Történész, segédlevéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár Gazdasági Levéltári Osztálya.

a gazdasági és műszaki „know-how”-kkal történő kereskedés. A szakemberküldés célja az volt, hogy az adott országokban a magyar tudás átadásával segítse a műszaki-tudományos fejlesztéseket. A gyarmatosítás felszámolását követően formálódó harmadik világ nyugati és szovjet érdekszféráinak kialakulása, állandó ártrendeződése miatt megnőtt az igény az új gazdasági-kulturális-tudományos együttműködések mellett a titkosszolgálati megfigyelések kiterjesztésére. A Tesco Iroda főként az újonnan létesülő afrikai, ázsiai és karibi szocialista államokra helyezett hangsúlyt, de igyekezett a KGST mellett a nyugati országokban is megjelenni. Jelen tanulmányban nem tudunk részletesen foglalkozni minden megvalósult projekttel, de átfogó képet kívánunk nyújtani az iroda működéséről, és szemelvénytudjuk áttekinteni néhány esetpéldán keresztül a külkereskedelmi vállalat tevékenységét.²

A cég megalakulása és rövid története

1945 után, különösen a párizsi békerendszer életbelépése után a műszaki-tudományos forradalom kibontakozásával és a nemzetközi munkamegosztás példátlan méretű kifejlődésével nemcsak az árucikkek, hanem a szellemi termékek piacán is komoly ártrendeződés indult. Műszaki, gazdasági szervezetek, óriásvállalatok, valamint ezeken belül is önálló irodák, cégek alakultak, amelyek műszaki tanácsadással (is) foglalkoztak. Világszinten az ENSZ igyekezett kezdeményező és meghatározó szerepet vállalni. Különböző ipar- és gazdaságfejlesztési programok és alapok indítása mellett több szakosított intézmény és autonóm szerv létrehozásával kívánt hatékony tevékenységet folytatni ezen a területen.

Annak ellenére, hogy az ENSZ által létesített speciális, szakosított intézményekben szocialista országok is részt vehettek és vettek, a keleti blokk számára a KGST 1949-ben Szófiában tartott ülésén hozott határozatot kétoldalú műszaki-tudományos együttműködési egyezmények megkötéséről. A határozat célja volt, hogy a KGST tagállamaiban a technika legújabb eredményei, a tudomány modern vívmányai kerüljenek alkalmazásra. Az elsőre progresszívnek tűnő gazdasági intézkedés sok tekintetben időlegesen megkötötte a KGST-alapító kommunista államok külkereskedelmét. Az 1949 augusztusában tartott szófiai II. ülészak alapvető elvi törekvése az autarkia lett. A tagországokat hosszú lejáratú (kétes haszonnal kecsegtető) kereskedelmi szerződésekbe kényszerítette egymással. Növelniük kellett az egymás közti kereskedelmi forgalmat, de korlátozni a nyugati országokkal folytatott kereskedelmet.³ Ám mégis az 1949-es szófiai ülészak teremtette meg a kétoldalú műszaki-tudományos együttműködési egyezmények

² Vö. Kende 1973, 376–377, 739–739, 1209; Wilcsek 1966, 436–438; Vas-Zoltán 1986, 381–384, 554–578.

³ Réti 1982, 2–3, 199–227.

példáját. A külkereskedelmi kapcsolatok fellendülésére és a műszaki-tudományos élet megélénkülésére lehetett számítani. Már ekkor megjelent célként a segítségnyújtás is: a már elért tudományos és műszaki eredményeket az azokra fordított szellemi munka ellenértékének megtérítése nélkül adták át egymásnak. Ez már számos kétséget ébreszthetett a korszak külkereskedelmi szakembereiben, kutatóiban, de a KGST iránymutatásától jelentősen eltérni nem lehetett. A Külkereskedelmi Minisztérium a Komplex NIK Iroda főosztályból szervezte vállalatá a Tesco-t. Az első együttműködést Lengyelországgal (1948) írtuk alá, még a szófiai direktíva előtt. 1949-ben Csehszlovákiával és a Szovjetunióval, 1950-ben Bulgáriával, az NDK-val és Romániával, 1951-ben Albániával, 1953-ban pedig Kínával kötöttünk szerződést a műszaki-tudományos együttműködés terén.⁴ Persze a Tesco külgazdasági kapcsolatait is meghatározta, főként kezdetben, a sztálini paranoia, miszerint a szocialista táboron kívül a kommunistáknak csak ellenségei vannak, akik mind az elpusztításukon dolgoznak. Ezért ennél a cégnél is jól láthatóak a kapcsolatszerzés irányai. Elsősorban a KGST-országokkal, illetve az ún. más szocialista országokkal (azaz harmadik világbeli országokkal) igyekezett szerződéseket kötni, illetve azokon a helyeken külképviseleteket nyitni. A kapitalista (fejlett vagy fejlődő) országok irányában az elszigetelődés volt a legjellemzőbb „gazdasági-kapcsolati forma”.⁵

Kevésbé kapott hangsúlyt eddig a Tesco-történet kapcsán a TARS (Technical Assistance Recruitment Service – Technikai Segély Toborzó Szolgálat) szervezetével való együttműködés. Ez gyakorlatilag a Tesco létrehozásának egyfajta nemzetközi előzménye is. Hiszen nemcsak a keleti blokk, hanem a nyugati tömb is igyekezett műszaki-tudományos „segélyt” adni egyes fejlődő országoknak. A TARS az ENSZ-titkárság személyzeti részlege keretében foglalkozott szakértő személyzet toborzásával. Az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsa (ECOSOC) 1949-es 222. számú határozata alapján állították fel. New Yorkban és Genfben működött. A TARS feladata a fejlesztési irányok tervezéséhez, az általános gazdasági felméréshez, a statisztikához, a természeti erőforrásokhoz szükséges szakemberek toborzása; szállítási, közlekedési, közületi, pénzügyi stb. szakértők felkutatása és szerződtetése. A TARS így a Tescóval is együttműködésben állt.⁶

A Tesco Nemzetközi Műszaki Tudományos Együttműködési Iroda (Technical and Scientific Cooperation) létrehozásának célja kezdetben csupán a szocialista országok közötti műszaki és tudományos együttműködés erősítése volt a magyar fél aktív részvételével. A KGST-országok között folytatott együttműködés keretében az iroda magyar mérnököket, tudósokat és technológiai szakembereket küldött, hogy közös projekteken dolgozzanak, és megosszák a hazai technikai know-how-t,

⁴ Feitl 2016, 68.

⁵ Kornai 2012, 91, 355, 359–360.

⁶ Kende 1973, 377, 1209.

valamint tanulni vágyó diákokat és szakembereket fogadjanak itthoni kutatóintézetek és egyetemek.⁷ Emellett műszaki-tudományos bizottságok és albizottságok munkáit segítette, háttéranyagokat állított össze.⁸

A know-how alatt általában közkinccsé nem vált gazdasági, műszaki vagy szervezési ismereteket értünk, amelyek a gyakorlatban felhasználhatók. Egyes definíciók szerint a know-how olyan titkos műszaki ismeretek összessége (tudás, gyártási tapasztalat), amely ahhoz szükséges, hogy egy gyártmány előállításához vagy egy eljárás alkalmazásához ne csupán műszakilag, de versenyszerűen is lehetséges legyen.⁹

Kifejezetten hungarikumként is kezelhető tény, hogy a világon először Magyarországon szabályozták a know-how védelmét: „A törvény védi azokat a szellemi alkotásokat is, amelyekről külön jogszabályok nem rendelkeznek, de amelyek társadalmilag széles körben felhasználhatók és még közkinccsé nem váltak.” A 1959. évi IV. törvény már ekkor védte a magyar szellemi terméket.¹⁰

A Külkereskedelmi Minisztérium Gazdasági Bizottsága 10276/1961. számú határozata alapján 1962. január 1-jén alakították meg a Tesco-t. Jelentős muníciót jelentett az Országos Tervhivatal 9/1965. (Tg.É.7.) OT számú, *A szocialista országokkal folytatott műszaki-tudományos tapasztalatcsere tervezésének, lebonyolításának, finanszírozásának és értékelésének ügyrendje* nevű utasítása,¹¹ valamint az azt kiegészítő 21/1965 (Tg.É.20.) OT számú utasítás, amely szabályozta a műszaki-tudományos együttműködési tevékenységet, és pontosan meghatározta az egyes belföldi szervek feladatkörét.¹² Ez az utasítás a Tesco-nak jelentős szerepet biztosított a műszaki-tudományos együttműködés előkészítésében és lebonyolításában, ami gyakorlatilag azt jelentette, hogy a Tesco látta el a kormányközi bizottságok titkársági feladatait. A kormányközi bizottságok ülészekai alkalmával a Tesco tájékoztatót állított össze a műszaki-tudományos együttműködés alakulásáról a Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Titkársága részére. Egyrészt az OT 9/1965. számú utasítása, másrészt a minisztériumokkal kötött szerződések felhatalmazták a Tesco-t, hogy a szocialista országok szerveivel közvetlen kapcsolatot tartson fenn. A vállalat feladata összefoglalóan: a szocialista országokkal kötendő műszaki-tudományos együttműködések megkötésének és tartalommal való megtöltésének segítése. Emellett szerepet kapott a gyarmati uralom alól felszabadult (afrikai, ázsiai, amerikai) országok tudományos-műszaki támogatása is. Munkájuk része volt a műszaki dokumentációs csere háttéranyagainak összeállítása, a kül-

⁷ Vö. Gazda–Kövesdi–Vida 1967, 225; Kende 1973, 739.

⁸ Tesco Consulting 2007a.

⁹ Dr. Csécsy György meghatározása. Csécsy 2018.

¹⁰ *Nemzeti Jogszabálytár* 2014.

¹¹ 1965. március 12-én lépett hatályba. Gazda–Kövesdi–Vida 1967, 440.

¹² A 21/1965 (Tg.É.20.) OT sz. a szocialista országokkal folytatott műszaki-tudományos tapasztalatcsere ügyrendjéről szóló 9/1965. (Tg. É. 7.) OT. számú utasítást módosító rendelkezés 1965. november 8-án lépett hatályba. *Tervgazdasági Értesítő* 1965, 291.

földi tanulmányutak megszervezése, a szaktanácsadók kiküldése és fogadása.¹³ A magyar műszaki szolgáltatások exportja a következő területeket ölelte fel: építést, urbanisztika, technológiai tervezés (kohászat, könnyűipar, élelmiszeripar és építőanyag-ipar), közlekedés, geofizikai, geodéziai kutatások, mezőgazdaság, kommunális létesítmények, számítástechnikai rendszerek tervezése.

A Tesco 1966-ban már valóban jelentős számú szakembert küldött a harmadik világbeli (cél)államokba, főként az egészségügy, vegyipar, fémipar, vasútépítő-ipar, porcelánipar, szállodaipar, bányaipar, textilipar, vízgazdálkodás, halbiológia, híradástechnika területéről érkezőket. Magyar szakemberek közül 11 főt Ázsiába (Burma, India, Irak, Szíria, Törökország), 81 főt pedig Afrikába (például Algéria, Ghána, Guinea, Mali, Marokkó stb.) küldtek.¹⁴

Fontos felhívni a figyelmet, hogy az ENSZ a hatvanas évek közepén részben átalakította az iparfejlesztési és technikai segélynyújtási alapjait, szervezeteit. 1965-ben összevonták az ENSZ Technikai Segítségnyújtás Bővített Programot és az ENSZ Speciális Alapjának több funkcióját, így elindítva az ENSZ Fejlesztési Programját (United Nations Development Programme, UNDP). Az ENSZ 1966-ban hozta létre az újabb, ezen a területen szakosított szervezetét: az UNIDO (United Nations Industrial Development Organization), az ENSZ Iparfejlesztési Szervezete a Tescohoz hasonlóan irodákat (ügynökségeket) hozott létre az érintett országokban. A szocialista országok is együttműködtek, illetve tagjai, partnerei lettek ezeknek az alapoknak, szervezeteknek, de párhuzamosan, önállóan is folytattak tevékenységet e szakterületeken.

A hazai szakemberek elismerésének egyik jele, hogy az ENSZ egyes szervei (UNIDO, FAO, TARS) is igénybe vették a magyar szakemberek munkáját, akár szakértők kiküldéséről, akár külföldi ösztöndíjasok fogadásáról volt szó. Szudánban számos magyar szakember vett részt az olajkutató programokban, Dél-Jemenben pedig az öntözési fejlesztésekben ENSZ-szakértőként. 1972-ben UNIDO megbízásából műszeripari továbbképzést szerveztek, amelyen mintegy húsz ország szakemberei vettek részt.

Komoly feladat hárult a titkosszolgálatokra. A Tesco embereinek külföldi utazásai és tartós kint tartózkodása mellett a KGST-országok, majd az „új szocialista” afrikai, ázsiai államok állampolgárainak megfigyelése is nagy operatív szervezést, munkát jelentett a belügyi szervek számára.¹⁵ Természetesen addig is zajlottak a külföldieket megfigyelő szolgálatok, az ÁVH, majd a Belügyminisztérium alárendeltségében működve. Az osztályok, alosztályok besorolása és számozása sűrűn változott. A Tesco az 1962-ben létrehozott Belügyminisztérium (BM) II/3. osztály F (tudományos-műszaki) alosztály és H (külképviseleti objektumok védelmét

¹³ *Külkereskedelem* 1962, 23.

¹⁴ Kimutatás a fejlődő országokban lévő szakértőkről, 1966. szeptember 30. o.n. MNL-OL-XXIX-G 21-b. Tesco Nemzetközi Műszaki Tudományos Együttműködési Iroda, TŰK iratok, 9. d. K-008/1966.

¹⁵ Feitl 2016, 68–69.

ellátó) alosztály alá (is) kerülhetett.¹⁶ 1964-től a III/I-4. osztály (tudományos-műszaki hírszerzés; külképviselési objektumok védelme) vizsgálta a ténykedését.¹⁷ Az MSZMP Politikai Bizottsága 1967. október 24-én napirendre tűzte a hírszerzés „fejlesztésének kérdését”. A tudományos-technikai hírszerzés fő területei a villamosipar, a vegyipar és a stratégiai tudományok voltak. A javaslatban többek között megemlítették, hogy a hírszerzés a Külkereskedelmi Minisztériumot és a külkereskedelmi vállalatokat használhatja tevékenységének álcázására. A javaslat részletesen felsorolja a feladatokat, például különböző módszerek alkalmazását jelentős személyiségek befolyásolására és kompromittálására, valamint információk terjesztésére és ellentétek szítására a kapitalista országokban.¹⁸ 1967-től a BM III/I. Csoportfőnökség¹⁹ III/I-5. osztályához sorolták a tudományos-műszaki hírszerzést.²⁰ Az átrendeződések természetesen sokszor a magyar külpolitika és külgazdasági viszonyok alakulásával függtek össze. Legalább ötévente átalakították, újjászervezték vagy átnevezték a hírszerzési szervezeten belüli egységeket. 1968-tól a csoportfőnökség a tudományos-műszaki hírszerzésnél (is) a következőket határozta meg a hírszerzés feladatai között: az „imperialista államok” KGST-ellenes intézkedéseinek felderítése, a magyar szocialista külpolitikai célok elérésében való részvétel, az ellenséges hírszerző és elhárító szervek elleni fellépés, a külföldön működő külképviselések védelme, illetve a tudományos-műszaki információszerzés.²¹ A hírszerző alosztályok között persze volt egyeztetés, és a Tesco-ösztöndíjasok ügye átkerülhetett más alosztályra is. A Külkereskedelmi Minisztériumon keresztül is zajlott a külkereskedelmi vállalatok széles körű felügyelete és megfigyelése. Hírszerző pontok működtek az Országgyűlés Irodájában, a Központi Fizikai Kutatóintézetben, a Külügyi Intézetben, a Magyar Vöröskeresztnél, a Magyarok Világszövetségénél, a Mikroelektronikai Vállalatnál, a Minisztertanács Titkárságán, az MTA-n, az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottságnál, a Paksi Atomerőműnél, a Tesco irodájában, valamint a Vám- és Pénzügyőrség Országos Parancsnokságánál.²²

¹⁶ BM II/3. osztály, törzs, alosztály benne: fordítók, adminisztrátorok, Operatív Fényképész csoport, Anyagi-pénzügyi csoport, Nyilvántartó csoport, Rejtjelező csoport, Tanulmányi csoport, Útlevel csoport. Vö. Tóth 2011, 11.

¹⁷ Uo. 13.

¹⁸ Uo. 34.

¹⁹ BM III/I. Csoportfőnökség vezetői: Komornik Vilmos (1962–1967), Rajnai Sándor (1967–1976), Bogye János (1977–1989), Dercze István (1989).

²⁰ Az 1980-as évektől ismerjük alaposabban a III/I-5. osztály szervezeti tagolódását: A alosztály: elektronikai; B alosztály: stratégiai; C alosztály: vegyipar; D alosztály: kohászat; E alosztály: telepítés; F alosztály: nyilvántartó és dokumentációs, rezidentúra; G alosztály: gazdaságpolitikai; H alosztály: ágazati-gazdasági. Uo. 17–23.

²¹ Uo. 25.

²² Vö. Ilkei 2018.

Katonai vonalon a Magyar Néphadsereg Vezérkarának 2. Csoportfőnöksége (MNVK-2.), az Operatív Szolgálat A/5. alosztálya végezte a külkereskedelmi vállalatok révén az országba érkezett külföldiek megfigyelését, az elhárító munkát. Kapás Pál ezredes látta el az alosztály feladatait. A 6-8 főt foglalkoztató egységben elsősorban politikai tisztek szolgáltak.²³

A függetlenségüket nemrég elnyert országokkal való kapcsolat során ez a feladat még bővült a mérnökök és szakmunkások Magyarországon történő szakképzésének lebonyolításával is. A Tesco Iroda készítette elő az együttműködés javaslatait és igényeit. A külföldi igényeket részben az iroda kapta vagy gyűjtötte össze és kereste meg az illetékes hazai szerveket. Szintén az iroda koordinálta a hazai állásfoglalások előkészítését. A szellemi értékek esetében az adásvétel lassan indult meg. Ezért kellett egy komoly szakmai külkereskedelmi cég, mint a Tesco, amely koncentráltan koordinálta ezt a tevékenységet. A Tesco forgalmi adatai kezdetben igazolták létrehozásának jogosságát. Fellendült a know-how és a licencbeszerzés is. A magyar vezető szaktanácsadók, akiket konzultációs feladattal láttak el, döntő szerepet játszottak az eredményekben. A szakdelegációk a célország társadalmi-gazdasági fejlődése szempontjából döntő ágazataiban – mint a geológia, a vízügy, az ipar, a mezőgazdaság, a közlekedés, az egészségügy és az oktatás – javaslatokat tettek az együttműködés, később a segítségnyújtás lehetőségeire. Az első országok a harmadik világból, amelyekkel felvette a kapcsolatot a Tesco, Algéria, Etiópia, Ghána, Irak, Jemen, Kambodzsa, Kenya, Marokkó és Szíria voltak.²⁴ Ugyanakkor komoly problémát jelentett az elavult, főként szovjet műszaki-tudományos technológiák a beáramlása a „piacra”. A magyar ipar és kereskedelem résztvevői nemigen tudtak nemet mondani ezekre az „elvtársi know-how”-kra, ám érdemben használni még kevésbé tudták őket.²⁵

Kétségtelen, hogy a hatvanas években a Tesco tevékenysége innovatívnak és előremutatónak tűnt. Bár a sasszeműeknek valószínűleg már a korszakban is jól látható volt, hogy egyfajta fedőcégről beszélhetünk, de kétségtelenül eredményes volt a kétoldalú együttműködések sora, amelyeket kötöttek. Kérdés persze, hogy a magyar tudományos élet számára járt-e bármilyen kézzelfogható előnnyel az afrikai, ázsiai, karibi szocialista államokból származó diákok, kutatók ideérkezése. Ám az biztos, hogy a magyar know-how exportja gyors eredményeket tudott produkálni a műszaki-természettudományos szakemberhiánnyal küszködő fekete-afrikai, Maghreb övezeti, délkelet-ázsiai kommunista államokban. Így jórészt egyet is lehet érteni a Tesco korai időszakának összefoglalójával:

²³ Borvendég 2017, 22–23

²⁴ *Külkereskedelem* 1965, 355–357.

²⁵ Feitl 2016, 69.

„A fejlődő országokkal is széles körű kapcsolatot épített ki a Tesco. Ismeretes, hogy ezek az országok szinte kivétel nélkül szakemberhiánnyal küzdenek, éppen ezért a vállalat az elmúlt időszakban jelentős segítséget nyújtott egyes országok egy-egy iparágának megerősítésében. A többi között szakértőket küldött ki a Tesco Ghánába, Etiópiába, Marokkóba, Kenyába, Jemenbe, Szíriába, Iránba, Irakba, Kambodzsába. 1966-ban további együttműködési lehetőségekről tárgyalnak az Egyesült Arab Köztársasággal, Szíriával, Irakkal és Iránnal. A Tesco az együttműködés fejlesztése érdekében több, változatosabb szolgáltatást kíván nyújtani a fejlődő országok iparának, s a kutatómunka további bővítésére is lehetőség nyílik, elsősorban a vízgazdálkodásban és a geológiában. A fejlődő országokkal kialakult műszaki-tudományos együttműködés jelentős eredményeket hozott, így pl. a Kubával 1960-ban kötött megállapodás alapján évente kb. 50 szakember utazik Kubába, és jelentős azoknak a száma is, akik magyarországi továbbképzésre érkeznek onnan hozzánk. A magyar húsipari technológia meghonosításával elősegítettük a kubai közellátás fejlesztését. Ghánával 1961-ben kezdődött az együttműködés, s azóta építésügyi, egészségügyi, közlekedési és belkereskedelmi téren nyújtottunk segítséget. Azonban a szellemi export sokkal szélesebb körű tevékenység, mintsem hogy a szakemberek cseréjére lehetne csak leszűkíteni. Nem szabad figyelmen kívül hagyni a műszaki tervek, tanácsok, technológiai eljárások eladásának lehetőségét sem, hiszen ezeknél valóban tisztán szellemi exportról van szó. Az elmúlt időszakban a Tesco számos országba küldött ajánlatot, pl. Ghánába, a Tamne folyó öntözési rendszerének megtervezésére, továbbá egy bagdadi magtár tervezésére.”²⁶

Szintén propagandisztikus, de mégis a valósághoz közelítő képet ad egy másik ekkor írt cikk:

„A kép teljességéhez tartozik, hogy a TESCO tevékenységének legszélesebb és legfontosabb területe a szocialista országokkal folyó műszaki-tudományos tapasztalatcsere szervezése, lebonyolítása. Az országok között létrejött megállapodások alapján kormányközi bizottságok szabják meg a csere kereteit, irányvonalát – s döntéseik alapján készíti elő, bonyolítja le a TESCO-iroda a magyar szakemberek külföldi útjait, a baráti országokból érkező szakértők, delegációk fogadását, a dokumentációk cseréjét. Az elmúlt esztendő fejlődése révén ez a tapasztalatcsere napjainkban már olyan méreteket öltött, hogy kiragadott példákkal való illusztrálása nehéz volna.”²⁷

²⁶ *Műszaki Élet* 1966, 3, 5.

²⁷ Halász 1966, 22–23.

Az 1968-as új gazdasági mechanizmus révén a Tesco és a külkereskedelem is megváltozott. Egyre kevésbé érte meg leszakadt, fejlődő országokkal szerződéseket kötni.²⁸ A már korábban megalakult és ekkor megalakított „impexek”²⁹ mindegyike a szakágazat termékeinek kereskedelmét bonyolította. A jelenlegi új kutatások szerint létezésük érdekellentéteket szült, illetve ellentmondásokkal volt terhelt.³⁰ Az impexek nemcsak a korszak nagy állami cégeivel, de egymással is feszült vagy lehetőség szerint semmiféle viszonyban nem álltak.³¹ Gyakran látható, hogy egymás profilját sem vették figyelembe és úgy kötöttek szerződéseket vagy alapítottak vegyesvállalatokat. Az ipari és/vagy külkereskedelmi vállalatok vegyesvállalatokat hozhattak létre. A technika transzferálása, a know-how átadása mellett a magyar áruk értékesítését is előmozdították. A Tesco mellett a Licencia (Találmányokat Értékesítő Vállalat) volt ekkor még jelentős a know-how-val való kereskedés terén.³² 1975-ben már 139 vállalat, iroda és intézmény működött együtt külföldi partnerekkel nemzetközileg. 1981-re pedig már 430 nemzetközi licenc- és know-how-szerződést kötöttek magyar gazdasági cégek.³³

A tervgazdálkodás fokozatos, de nagyon lassú visszaszorítása mellett az egyre nagyobb adóssághalmaz is komoly akadállyá vált.³⁴ A devizaátváltás megnehezített folyamata révén a külkereskedelem állandó lépéshátrányban maradt. 1974-ben megszűnt az állam külkereskedelmi monopóliuma. Ezzel még nagyobb teret nyert a nagy állami vállalatok mellett sokszor önállóan mozgó és ténykedő impex-hálózat.³⁵ Nagyon változó volt, hogy mennyire vették egymás ágazati területeit figyelembe. A Hungarotex például ugyanúgy kereskedett know-how-val, megke-

²⁸ A Külkereskedelmi Minisztérium 7/1968. évi utasítása – a nem szocialista országok állampolgáraival való érintkezés módjáról, 1968. március 31. o.n., 1–5. MNL-OL-XXIX-G 21-b. Tesco Nemzetközi Műszaki Tudományos Együttműködési Iroda, TÜK iratok, 17. d. 0032/1968. tétel.

²⁹ Külkereskedelmi vállalatok, „impexek” a korszakban: Agrimpex Magyar Mezőgazdasági Külkereskedelmi Vállalat (1948), Artex Külkereskedelmi Vállalat (1948), Budavox Híradástechnikai Külkereskedelmi Rt. (1950), Chemolimpex Vegyiárú Külkereskedelmi Vállalat (1950), Generalimpex Külkereskedelmi Vállalat (1948), Monimpex Állami Egyedáruságok Külkereskedelmi Nemzeti Vállalat (1948), Bivimpex Bőrgyárak Kereskedelmi Közös Vállalat, Elektroimpex Villamossági és Finommechanikai Külkereskedelmi Vállalat (1949), Ferunion Magyar Műszaki Külkereskedelmi Vállalat (1949), Licencia Találmányokat Értékesítő és Innovációs Külkereskedelmi Vállalat (1955), Lignimpex Fa-, Papír- és Tüzelőanyag Külkereskedelmi Vállalat (1949), Metalimpex Acél- és Fémkülkereskedelmi Vállalat (1949), Metrimpex Magyar Műszeripari Külkereskedelmi Vállalat (1955), Mineralimpex Magyar Olaj és Bányatermék Külkereskedelmi Vállalat, Mogúrt Gépjármű Külkereskedelmi Vállalat (1945), Nikex Magyar Nehézipari Külkereskedelmi Vállalat (1948), Tannimpex Bőr- és Szőrme Külkereskedelmi Vállalat (1948), Technoimpex Magyar Gépipari Külkereskedelmi Vállalat (1950), Terimpex Húsipari Külkereskedelmi Közös Vállalat (1950), Transelektro Magyar Villamossági Külkereskedelmi Vállalat, Hungarotex Textilkülkereskedelmi Vállalat (1952) stb. Berza 1993, 752–754.

³⁰ Borvendég 2017, 17.

³¹ Borvendég 2018b, 26–31.

³² Erdey-Grúz 1975, 420–421.

³³ Nyitrai 1985, 292.

³⁴ Mihályi 2013, 63–66.

³⁵ Uo. 53.

rülve a Tesco-t.³⁶ Ezzel szemben a Kartográfiai Vállalat, amely ugyan önállóan is tevékenykedett például Nigériában, kérte a Tesco segítségét, elsősorban az adósságbehajtásban.³⁷

A tevékenységek és elért eredmények

A Tesco működése során számos jelentős projektben vett részt. A cég szakembereit gyakran hívták tanácsadónak különböző ipari beruházásokhoz és technológiai fejlesztésekhez. A harmadik világ országaiba történő szakemberküldés különösen fontos szerepet játszott, mivel ezek az országok jelentős technológiai lemaradással küzdöttek, és a magyar szaktudás nagy segítséget jelentett számukra. 1974-ig, a kizárólagos állami monopólium fenntartásáig bonyolult, a külső szemlélő számára kusza alá-fölérendelődésnek voltak a külkereskedelmi cégek kitéve, így a Tesco is. Elsősorban a pártapparátus, a Külgazdasági Minisztérium, a Külügyminisztérium, a belügyi és katonai elhárítás, a deviza-, árszabályozó, vám- és adóellenőrző hatóságok, de a különféle egyéb minisztériumok is beleszólhattak a működésükbe.³⁸

A Tesco Iroda 59 állammal³⁹ kötött műszaki-tudományos együttműködési megállapodás (MTE) előkészítésében és végrehajtásában vett részt. 1989 előtt a legfontosabb harmadik világbeli irodái, képviselői Algéria, Angola, Etiópia, Ghána, Irak, Jemen, Kuba, Líbia, Mozambik, Nigéria, Tanzánia területén működtek. A Tesco több évtizeden át szoros kapcsolatot tartott fenn olyan nemzetközi szervezetekkel, mint az UNIDO, a FAO, az UNDP, a Nemzetközi Atomenergia-ügynökség, az UNESCO, a Világbank, a Kuwait Fund, az Arab Fund stb. 1965-ben 27 fejlődő ország több száz ösztöndíjasa részesült Magyarországon szakmai képzésben.⁴⁰ A Tesco 1965-ben létrehozta a Tesco Consulting Engineering irodáját, mint új szolgáltatást a mérnöki területen.⁴¹ A Tesco több közös vállalkozási témát megvizsgálva elsősorban olyan szolgáltatói-kereskedelmi vállalkozások létrehozását célozta meg, amelyek a vállalat profiljába tartozó műszaki szolgáltatások exportját segítették elő. Európában a Tesco tőkés súlyponti piaca az NSZK-ban volt, a fejlődő országok közül Nigériát, Iránt, Perut említhetjük meg. 1972 augusztusában adták át Budapesten, a zuglói Nagy Lajos király útján az ún. Tesco-szállodát az ideérkezett diákok (munkások) elszállásolása érdekében. A tizenkét emeletes

³⁶ Indiával volt igen szoros kapcsolata a magyar cégnek. Így a know-how-val való kereskedésben is ez az ország volt a főpartnerük. MNL-OL-XXIX-G 30-a. Hungarotex – Textilkülkereskedelmi Vállalat, 57. d.

³⁷ Levél Székács Imre, a Tesco vezérigazgatójának, 1982. október 1., 1–2. XXIX-I-49. Kartográfiai Vállalat. 19. d.

³⁸ Kornai 2012, 364–365.

³⁹ Máshol 57 ország.

⁴⁰ Zsigovits 1966, 5.

⁴¹ Faludi 1967, 249.

épületben kétszáz Tesco-ösztöndíjast tudtak fogadni.⁴² Komoly és megválaszolatlan kérdés marad, hogy bár Kínával régóta, 1953-tól volt műszaki-tudományos együttműködés, de mégsem sikerült kihasználni a távol-keleti ország adta lehetőségeket. Nem világos, mi lehetett ennek a fő oka, talán a nyelvi nehézségek. 1972-től a Tesco privilegizált helyzetbe került, csak ő kereskedhetett, és az MTE is az ő hatáskörében volt, 1976-ban mégis csupán húsz magyar szakember volt Kínában, és mindössze 31 fő tartózkodott itt.⁴³ Hiába az 1978-as kínai gazdasági-társadalmi reform, a Tesco nem tudott jelentős eredményeket elérni. Jellemző, hogy 1982-ben egy tárgyaláson a kínai fél, a nagykövetség kereskedelmi tanácsosa bevallotta, hogy nem ismeri a Tesco tevékenységét.⁴⁴

1970-től a Tesco egyre többször hirdette magát újságokban, szaklapokban. A reklámdalain leírtak szerint lehetőséget kívánt biztosítani idegen nyelveket jól beszélő, elsősorban műszaki területen dolgozók számára, amely külföldi munkavállalást is lehetővé tett. A kezdetben csábító lehetőség iránti kereslet, hogy szakemberek akár családjukkal külföldre mehessenek és ott dolgozhassanak, azonban egyre csökkent. A Budapesti Nemzetközi Vásáron mindig komoly apparátussal, pavilonnal vonultak fel, ám érthetetlen módon soha nem tartottak sajtótájékoztatót.⁴⁵ Különös paradoxon, hogy a lassan csak külföldi kölcsönökből fenntartható szocialista magyar gazdaság afrikai és ázsiai szegény országoknak nyújtott műszaki-tudományos segílyt.⁴⁶ A viszonylag fejlett⁴⁷ magyar szocialista állam erőn felül kellett hogy teljesítsen itt is.

Egy Tesco-főosztályi értékelés alapján 1975-ben Algériát, Irakot, Szíriát, Líbiát, az NSZK-t, Ausztriát és Nigériát emelték ki, mint azokat az államokat, amelyekkel a legjobb kapcsolatban volt az iroda. Ellentmondások persze ezen a területen is voltak. Már korábban is felmerült, de a hetvenes évektől különös hangsúlyt fektettek arra, hogy a harmadik világ piacain a fejlett (tőkés) országokkal való együttműködés – akár közös cégalapítások formájában is – nagyobb haszonnal járhat. Visszatérő panasz volt, hogy az adminisztratív és a pénzügyi problémák károsan befolyásolták a fejlődő országokkal való kapcsolatot, elszámolásokat és projekteket.⁴⁸ Fontos és kiemelhető Finnország legnagyobb szállodakonzernje számára

⁴² *Magyar Nemzet* 1972, 3.

⁴³ Áttekintés a magyar–kínai műszaki-tudományos együttműködésről, 1996. 1–7. MNL-OL-XXIX-G 21-a. Tesco Nemzetközi Műszaki Tudományos Együttműködési Iroda, Általános iratai, 71. d.

⁴⁴ Tárgyalásjelentés, Kínai Népköztársaság Nagykövetsége – Tesco tárgyalásról, 1982. szeptember 21. 1–2. MNL-OL-XXIX-G 21-a. Tesco Nemzetközi Műszaki Tudományos Együttműködési Iroda, Általános iratai, 71. d.

⁴⁵ Ügyvezetőségi ülések jegyzőkönyvei (1970–1977) – Forгатókönyv Tesco részvételéről a Tavaszi Budapesti Nemzetközi Vásáron. MNL-OL-XXIX-G 21-a. Tesco Nemzetközi Műszaki Tudományos Együttműködési Iroda, Általános iratai, 1. d.

⁴⁶ Mihályi 2013, 45, 54–63.

⁴⁷ Jánossy 1969, 806–829.

⁴⁸ Műszaki Szolgáltatások Nem Szocialista Főosztályának 1975. II. félévi intézkedési terve, 1975. július 30., 1–11. MNL-OL-XXIX-G 21-a. Tesco Nemzetközi Műszaki Tudományos Együttműködési Iroda, Általános iratai, 1. d.

egy nagy szállodához (Silankorra) és egy étterem-szálloda komplexumhoz való műszaki segítségnyújtás. Szintén az eredményekhez sorolhatjuk, hogy Indiába szakembereket küldtek egy bányagyutacs-gyár üzemeltetéséhez.⁴⁹ 1975 körül a Szovjetuniótól egy speciális hegesztőhuzal gyártástechnológiáját és alkalmazásának licencét szerezte meg a Tesco, és ezzel lehetővé vált a hegesztőberendezések elektródával történő ellátása. A veszprémi Bakony Művek részére szovjet eljárást vásároltak gyújtógyertyák előállításához. A Metripond Mérleggyár részére beszerettek egy csehszlovák szabadalmat.⁵⁰

A Tescónak egyre bővült az ún. nem állami, hanem piaci alapú tevékenysége is. 1976-tól megindult a nem kifejezetten műszaki-tudományos alapú munkaerő importja is. Elsősorban Csehszlovákiából, Kubából, Lengyelországból, az NDK-ból és Vietnámból érkeztek ide munkások.⁵¹ 1985-ben már tízezer külföldi munkás volt a magyar munkaerőpiacon. Leginkább a bányászat, az építőipar és a textilipar területein helyezkedtek el.⁵² Többségük, közel nyolcezer fő cseh, lengyel, német és szlovák (magyar) volt. Munkamorálban és hasznosságban a lengyelek emelkedtek ki, míg a kubai vendégmunkások inkább a problémák miatt kerültek nem kívánt reflektorfénybe.⁵³

Az 1980-as évektől már nem (csupán) a műszaki-tudományos együttműködések és a know-how-val való kereskedés voltak a fókuszban. A cél a nyereség vagy legalábbis a veszteség elkerülése volt. Ezért az osztrák és a nyugatnémet kapcsolatok felértékelődtek, míg a fejlődő országokkal való külkereskedelem megmaradt, de beszámolók alapján már csak papíron voltak fontosak. Az is komoly változás, hogy egyre több alkalommal már a Tescótól sem munkaerő-kiközvetítést kértek, hanem kivitelezést. Még mindig fontos volt Kuba, Nigéria, Szíria, Brazília, Líbia, Algéria, Vietnám stb., de (újra) keresték a kapcsolatot Iránnal, Mexikóval, Kenyával stb. is. A műszaki-tudományos együttműködések és a gyártásfejlesztés (know-how) mellett egyre fontosabbá vált a szakmunkások kiközvetítése. Hegesztők, lakatosok, szigetelők stb. iránt nagyságrendekkel nagyobb volt az igény, mint a szakértelmiségiek iránt. Egyre inkább a munkaerő-közvetítés dominált, nem pedig valamiféle tudományos együttműködés. Az is kiderül a beszámolókból, hogy más impexek (példaként: Nikex, Technoimpex) sem boldogultak bizonyos piacokon. Ám a jelek szerint nem merült fel az együttműködés igénye a magyar külkereskedelmi vállalatok között.⁵⁴

⁴⁹ *Külkereskedelem 1965*, 357–358.

⁵⁰ *Magyar Nemzet* 1975, 3.

⁵¹ Tesco Consulting 2007b.

⁵² 85 százalékuk szakmunkás volt: bányászok, hegesztők, esztergályosok, lakatosok, kőművesek, állványozók stb. Rózsa 1985, 68–69.

⁵³ Forinyák 1985, 12.

⁵⁴ Vö. Ügyvezetőségi ülések jegyzőkönyvei, 1986–1987. 1986. augusztus 22. ülés. Berlini iroda beszámolója, a Kölni iroda feljegyzése, az 1986. évi MTE-tárgyalásokról. o.n. MNL-OL-XXIX-G 21-a. Tesco Nemzetközi Műszaki Tudományos Együttműködési Iroda, Általános iratai, 14. d.

A Tesco jelentőségének visszaszorulása a harmadik világban 1985-re már jól érzékelhető lett. A kezdetektől egyik legfontosabb partnerhez, Algériába csupán 195 főt küldött, miközben külkereskedelmi, akadémiai és más szervezeti csatornákon 1901 magyar szakember dolgozott az észak-afrikai államban. Világszerte talán csak Kubában sikerült megőriznie korábbi vezető pozícióját. Itt ekkor 67 magyar szakember közül 42 fő volt a Tescótól. Az ázsiai „fejlődő országokba” (közük Kínába és Izraelbe) a 769 magyar szakember közül csak 26 főt küldött az iroda.⁵⁵

Még 1987-ben is külön kezelték és csoportosították a fejlődő, a kapitalista és a szocialista országokkal való külkereskedelmi kapcsolatokat. A Tesco ügyvezető-ségének 1987-es célkitűzése többek között a következőket határozta meg:

„1987-ben előre kell lépni a változó piaci feltételekhez való alkalmazkodási képességünk fejlesztése tekintetében. [...] A gazdaságossági, jövedelmezőségi szempontok előtérbe helyezésével meg kell alapozni a vállalat stabilitását. [...] A forgalom relációs szerkezete alapvetően nem módosul. A konvertibilis export fő felvevői továbbra is az NSZK és Ausztria, de nem adjuk fel algériai és líbiai pozícióinkat sem, miközben erőfeszítéseket teszünk a piaci rádiusz bővítésére. A szocialista exportban az NDK, az importban LNK⁵⁶ a fő partnerünk. E főviszonylatban jelentőségének megfelelő szerepet kapjon a szovjet reláció.”⁵⁷

A szakemberküldés és a műszaki-tudományos együttműködések kapcsán még 1987-ben is gátló tényezők voltak hazai oldalról: a pénzügyi keretek korlátozottsága, az adminisztráció (bürokrácia) nehézkessége, a munkahelyek érdektelensége, valamint a szakemberek általában rendkívül gyenge nyelvtudása. Nagyon érdekesen értékelték a magyar területen fogadott Tesco-ösztöndíjasok helyzetét: „A fogadottak 61 országból érkeztek, határozott viszonylati koncentrációról nem beszélhetünk. A képzési segítség földrajzi megoszlása markánsabban tükrözi a politikai indítékot, mint a szakértőküldés.”⁵⁸ Vagyis még 1987-ben is inkább a munkásmozgalmi szempontok alakították a kapcsolatokat, és nem a külkereskedelmi, pénzügyi realitások vagy a műszaki-tudományos együttműködések szakmai racionalitása és hatékonysága. Utóbbi kapcsán az akadémiai együttműködésekről készült beszámolók is különösen lesújtó képet adnak.⁵⁹ Jól mutatja a helyzetet,

⁵⁵ A Tesco beszámolója a műszaki-tudományos együttműködés szakemberküldéséről a fejlődő országokba, 1985. 1. sz. melléklet. MNL-OL, XXIX-G 21-a. Tesco Nemzetközi Műszaki Tudományos Együttműködési Iroda, Általános iratai, 64. d.

⁵⁶ Lengyel Népköztársaság.

⁵⁷ Vö. Ügyvezetőségi ülések jegyzőkönyvei, 1986–1987. 1987. évi intézkedési terv. MNL-OL, XXIX-G 21-a. Tesco Nemzetközi Műszaki Tudományos Együttműködési Iroda, Általános iratai, 14. d.

⁵⁸ Ügyvezetőségi ülések jegyzőkönyvei, 1986–1987. 8. MNL-OL, XXIX-G 21-a. Tesco Nemzetközi Műszaki Tudományos Együttműködési Iroda, Általános iratai, 14. d.

⁵⁹ Ügyvezetőségi ülések jegyzőkönyvei, 1986–1987. 15–16. MNL-OL, XXIX-G 21-a. Tesco Nemzetközi Műszaki Tudományos Együttműködési Iroda, Általános iratai, 14. d.

ahogyan a már nem elsősorban tudományos együttműködést elősegítő nyugatnémet kapcsolat felértékelődött. Az iroda vezetői jelentős sikernek tekintették, hogy 1988-tól kormányközi megállapodások keretében már 2500 magyar szakembert küldhettek az NSZK-ba.⁶⁰ Eközben a rendszerváltás előtti években a tudományszervezők többnyire leértékelték a Tesco műszaki-tudományos tevékenységét: „A Tudományos Akadémiának szerintem szellemi exportot kellene bonyolítania. De nem Tesco alapon. Hogy Ghánába megyünk tanítani, egy elmaradott ország fiait napi 5 dollárért... Ez keserves teljesítmény. Van azonban, aki szívesen csinálja, és betegen érkezik vissza. Tehát eladja a bőrét...”⁶¹ A korabeli sajtó is érzékelte, hogy az iroda munkavállalói ténykedése egyre ingatagabb, és igyekezett nyugtatni a kedélyeket, de a szóhasználat a Tesco vezetőitől kapott információk alapján sokat elárul:

„Szó sincs arról, hogy a »rabszolga-kereskedelembé« bevont embertömegek fölött önkényeskedjenek. A munkaszervezőkbe pontosan belefoglalják a munkakörülmények leírását, a lakáskörülményeket és minden egyéb lényeges szempontot. Az teljesen más kérdés, hogy hazánk világgazdasági pozíciója nem túlságosan erős [...]. Sokan úgy érzik: itt a munkások kiárusítása folyik. Csakhogy tudomásul kell venni: jobbat nem tehetünk, mint hogy igazodunk a mindenkire kötelező normához.”⁶²

Az algériai kapcsolat

Algéria 1962-es függetlenné válását követően szocialista berendezkedést vezetett be. Az országot először az az Ahmed Ben Bella vezette, aki fontos szerepet játszott a függetlenségi harcokban. Azonban 1965-ben korábbi harcostársa, Houari Boumédiène ezredes vértelen katonai puccs során eltávolította a hatalomból, és átvette az ország irányítását. A Nemzeti Felszabadítási Front határozta meg az ország politikai és gazdasági irányvonalát. Ilyen szocialista állammal kötött szerződést Magyarország 1967-ben.⁶³ A magyar forradalmi munkás-paraszt kormány 3128/1967. számú, a magyar–algériai műszaki-tudományos együttműködési tárgyalásokról szóló határozata alapján a magyar forradalmi munkás-paraszt kormány felhatalmazta dr. Székács Imrét, a Tesco Nemzetközi Műszaki Tudományos Együttműködési Iroda igazgatóját, az 1966 novemberében megkötött magyar–algériai műszaki-tudományos együttműködési megállapodás végrehajtását szabályozó jegyzőkönyv elő-

⁶⁰ Tesco-Klub vitaindító ülés jegyzőkönyve, 1988. november 24. 6. MNL-OL, XXIX-G 21-a. Tesco Nemzetközi Műszaki Tudományos Együttműködési Iroda, Általános iratai, 17. d.

⁶¹ Magyar Beck 1989, 238.

⁶² Csizmadia 1988, 11.

⁶³ Az előkészületekről bővebben: MNL-OL-XIX-A 83-b 3096-3155/19673128/1967. A magyar–algériai műszaki-tudományos együttműködési tárgyalások. https://library.hungaricana.hu/hu/view/MNL_OL_XIX_A_83_b_425_3096_3155/?query=Tesco&pg=228-231&layout=s (letöltés: 2025. március 15.)

készítésére, a tárgyalások vezetésére és a jegyzőkönyv aláírására.⁶⁴ Az arab állam Tesco egyik legfontosabb afrikai partnerévé vált. 1974 decemberében 126 szakértő tartózkodott Algériában, akik közül 49 fő újonnan érkezett. Döntő többségük minisztériumoknál dolgozott és jelentős szakmai feladatokat látott el.⁶⁵

A Tesco-jelentésekben alaposan áttekintették az adott ország jellemzőit. Így információgazdag jelentések állnak rendelkezésünkre ezekből az időkből, például:

„Az arabizáció bevezetése nagy ütemben folyik. A gyermekek beiskoláztatása minden évben nehezebb. Egyes városokban van francia nyelvű iskola, de korlátozott a felvétel. [...] Az algír fél is komoly lakásproblémával küzd. Szakértőink számára biztosított lakások fekvése, minősége és az, hogy algériaiak lakják (bérházak), igen sok problémát okoz. Az épület, a lépcsőház és a környezet kissé elhanyagolt. Szakértőink nagy többsége 5 szobás lakásban lakik. Szerényen berendezett. Nincs biztosítva egyetlen lakásban sem függöny, szőnyeg vagy csillár. Mindenkinek meg kell dolgozni azért, hogy otthonosabbá tegye a lakását. [...] Az iroda létszáma nem teszi lehetővé, hogy egyes személyek problémáival foglalkozzon. A párttagok létszámát feltétlenül növelni szükséges. Helyes lenne, ha kiutaztatásuk előtt félnapos eligazításban részesülnének. Kiküldetésük alatt elsősorban rájuk lehessen támaszkodni...”⁶⁶

Persze betekintést nyerhetünk a Tesco-dolgozók kiküldötteinek hangulatáról is:

„Szakértőink nagy része a kiküldetését becsületesen teljesíti. Tisztában van kiküldetésével, számítását megtalálja és jól érzi magát. Az újonnan érkezetteknel tapasztalható, hogy hangot adnak annak, hogy »mi pihenni jöttünk!« [...] Megtalálhatók az aránytalanságok, az anyagiasság különböző formái. A túlzott takarékoság, a dinár kiejárlás stb. Rendszeres téma a fizetésemelés és az, hogy a transzferált összegek devizában kerüljenek átutalásra. [...] Algériában jelenleg 28 200 külföldi szakértő van. A kooperációt Algéria több éven át nem tudja nélkülözni. Vannak olyan hírek, hogy 1980 után már nem fognak igényt tartani külföldi szakértőkre, de ez valótlan híresztelésnek bizonyult. Az algériai fél e témában konzolidáltabb. Specifikálva kérik, hogy a szakértő beszélje a nyelvet (francia).”⁶⁷

⁶⁴ Vö. A magyar–algériai műszaki-tudományos együttműködési tárgyalások. MNL-OL-XIX-A 83-b. Minisztertanács. 3096-3155/19673128/1967. Illetve Kende 1973, 60–63.

⁶⁵ Jelentés a magyar–algériai műszaki-tudományos együttműködés helyzetéről, 1975. július 31. 1–6. MNL-OL, XXIX-G 21-a. Tesco Nemzetközi Műszaki Tudományos Együttműködési Iroda, Általános iratai, 67. d.

⁶⁶ Jelentés a magyar–algériai műszaki-tudományos együttműködés helyzetéről II., 1976. július 13. 12. MNL-OL, XXIX-G 21-a. Tesco Nemzetközi Műszaki Tudományos Együttműködési Iroda, Általános iratai, 67. d.

⁶⁷ Jelentés a magyar–algériai műszaki-tudományos együttműködés helyzetéről II., 1976. július 13. 13. MNL-OL, XXIX-G 21-a. Tesco Nemzetközi Műszaki Tudományos Együttműködési Iroda, Általános iratai, 67. d.

1966-ig kiemelkedő munkák között szerepelhet az Algériai Olimpiai Sportstadion megtervezése. A hetvenezer fő befogadására alkalmas komplexum Észak-Afrika egyik legfontosabb sportcentruma lett. A Középülettervező Vállalat mérnökei belsőépítészeti terveket készítettek a kivitelezéshez.⁶⁸

1987-ben már határozottan baljós árnyak vetülnek a jövőre. A külkereskedelmi iroda mozgásterét korlátozta az alapvető tevékenységi köre és az a körülmény, hogy több partnerország csak veszteséges együttműködést kínált. A szovjet rubelhez való kötöttségek sem segítették a nemzetközi piacon a Tescot. 1987 kapcsán a következőket rögzítették:

„Szűkülnek a transzferlehetőségek, így számolni kell a lokál bevételek veszteséges felhasználásával; nagy szerepet kell, hogy kapjon a nemzetközi alapok által finanszírozott projektekbe való bekapcsolódás. A rubeleszámlás főviszonylatban fennálló kereskedelmi és fizetési mérlegproblémák nagy valószínűséggel 1987-ben is megmaradnak, így a kereskedelempolitikai irányelvek sem változnak. Ezen túlmenően az 1986–1990 közötti Hosszú lejáratú Egyezmény 1987-re érvényes magyar import kontingenseihez képest a bennünket érintő szocialista relációkban jelentős a magyar igényhiány, ami a magyar exportnak az igényekhez és lehetőségekhez viszonyított »alákontingentálását« eredményezi. Kontingensen felüli teljesítésre a szocialista exportnál kemény árucikkkel való ellentételezés (tőkés import kiváltása), az importnál konvertibilis export előmozdításának lehetősége esetén kell törekedni. Tevékenységünk hazai háttere kapacitás ill. felvevőképesség [tekintetében] lényeges változást nem mutat a megelőző évhez képest, [erről az] oldalról ilyen szempontból stabilnak tekinthető. A külkereskedelmi jog megadásának és gyakorlásának liberalizálása, a profilrendszer egyre rugalmasabbá válása nyomán várható változások azonban olyan kihívást jelentenek a Tesco számára, amelyet csak tevékenységi körének – most már jogilag is alátámasztott – kiszélesítésével, azaz áruexporttal, kisebb-nagyobb anyaghányadot tartalmazó vállalkozásokkal ellensúlyozhat. Az 1987-es évben gyökeres fordulatot kell elérni a koncepció megvalósítása érdekében. 1987-ben el kell érni, hogy az anyagszállítással egybefüggő vállalkozásokra vonatkozó párhuzamos exportjogunk – bármely szocialista viszonylatban a gyakorlatban is elismerésre kerüljön.»⁶⁹

Ekkorra már gyakorlatilag a nyugatnémet és az osztrák piac vált a Tesco legfontosabb partnerévé. A konvertibilis export fő felvevői ezek a piacok voltak. Ám a Tesco vezetése továbbra is ragaszkodott az észak-afrikai, algériai és líbiai régi

⁶⁸ Vö. *Magyar Építőművészet* 1967, 57; Faludi 1967, 249.

⁶⁹ 1987. évi vállalati intézkedési terv, 1987. január 14. Ügyvezetőségi ülések jegyzőkönyvei (1986–1987). 2–4. MNL-OL-XXIX-G 21-a. Tesco Nemzetközi Műszaki Tudományos Együttműködési Iroda, Általános iratai, 14.d.

partnereihez is. A szocialista export területén az NDK, szocialista import tekintetében Lengyelország volt a fő partner.

Nem mindennapi gondok is akadtak: egy tescós főorvos ellen ugyanis eljárás indult. A vád szerint tiltott magzatelhajtást végzett. A helyzet kényességét jellemzi, hogy 1968-ban maga Szabó Zoltán egészségügyi miniszter volt kénytelen levelet írni az algériai közegészségügyi miniszternek, amelyben magyarázkodnia kellett a szülész-nőgyógyász érthetetlen eljárása miatt.⁷⁰

Fekete(-afrikai) ügyek

A katonai diktatúrák teljes káoszában működő, 1960-tól független Nigériában a keleti és a nyugati blokk is képviseltette magát. A kőolajpénzeket elherdáló nigériai kormányok számára a termelés növelése érdekében nem bírt jelentőséggel, hogy melyik ideológia képviselői vannak jelen az állam területén. Magyarország 1963-ban műszaki-tudományos együttműködést kötött az afrikai országgal. A Tesco a hetvenes évek közepén megfogalmazott vezérigazgatói jelentése szerint minden, közszolgáltatásban dolgozó külföldi (tőkés és szocialista) országokból érkező kiküldött a helyi alkalmazottakéval azonos térítésben részesült. Ám a nigériai hatóságok – talán az 1973-as olajválság hatására is – az állami alkalmazottak fizetését 1974–75 folyamán „felülvizsgálták”. Így a külföldiek bére, térítése is csökkent. Ezen körülmények között a 45-50 fős magyar delegáció, szakértői csapat létszámának fenntartása vagy bővítése pénzügyi akadályokba ütközött. A szellemi termékekért Nigériában csak a lokális pénznemben, az – 1973-ban bevezetett – nairában voltak hajlandók fizetni, amely nem volt konvertibilis, így külföldön nem lehetett beváltani.⁷¹ Nigériában két vegyesvállalatot is alapítottak: az NMC-t (a Kartográfiai Vállalattal együtt), illetve a Fertescót (a Ferunion vállalattal együtt).⁷²

Nem volt jobb a helyzet a Sékou Ahmed Touré guineai marxista költőből és postásból lett államfő egypártrendszerében sem. Az 1958-ban még demokratikusan hatalomra jutó, majd 1960-ban diktatúrát kiépítő elnöki rendszer elég korán szerződést kötött a magyar külkereskedelmi kormányzattal. Itt 1962-től már a Tesco is szerephez jutott. Sokat elmond, hogy egy magyar tescós szakértőnek miként lehetett hazatérnie Nyugat-Afrikából. A rézérc-, radioaktívközet-, gyémánt-, rubin-, homokkő-, pegmanit- stb. kutatások mellett természettudományos gyűjtései révén a mai napig számontartott dr. Ferencz Károly magyar geológus ügyében 1975-ben írt a Tesco központja a Magyar Nemzeti Bank Nemzetközi Kap-

⁷⁰ Nagy 2011, 138.

⁷¹ Ügyvezetőségi ülések jegyzőkönyvei (1970–1977) – Közgazdasági és Államközi Főosztálynak jelentés, nigériai relációról, 1975. o.n. MNL-OL-XXIX-G 21-a. Tesco Nemzetközi Műszaki Tudományos Együttműködési Iroda, Általános iratai, 1.d.

⁷² Tesco Consulting 2007b.

csolatok Főosztályának, hogy adjanak segítséget a hazatért kutatóknak, aki 12 évig dolgozott a Guineai Köztársaságban. Ügye már 3 éve húzódott. 1972-ben történt végleges hazatérésekor jelentős összegű guineai sylit⁷³ helyezett letétbe a Magyar Kereskedelmi Kirendeltségen, de nem tudta forintosítani. Ráadásul a nehezen hazaszállított személygépkocsiját teljesen használhatatlanul, roncsként, alkatrészek nélkül vehette át. Sürgős intézkedést kértek, „tekintettel Ferencz elvtárs szorgalmas és becsületes guineai munkájára, valamint az utóbbi időben őt anyagilag súlyosan érintő körülményekre”.⁷⁴ Dr. Ferencz Károly geológus ráadásul még börtönbe is került. Afrikai munkássága idején, 1971. október 6-án a egy internálótáborba, a Camp Boiróba vitték, ahol egy kis bádogtetős, ágy nélküli cellába zárták. A külföldiek elleni retorzió előzménye az volt, hogy a kommunista elnök, Sékou Ahmed Touré uralmát portugáliai támogatással próbálták megdönteni. Ezért az államelnök megtorlasként ellenzéki politikusokat, volt minisztereket és külföldi állampolgárokat tartóztatott le. Ha valaki tiltakozott, azt kegyetlenül megbüntették: műanyag csövekkel korbácsolták meg, árammal sokkolták, gúzsba kötötték. Ferencz Károlyt négy napig éhezettették. Hét hónap után engedték el.⁷⁵

Kevésbé viharos ügyek kerültek felszínre az ideérkező mozambiki Tesco-ösztöndíjasok kapcsán. Az 1975 óta a marxista katonatiszt, Samora Moisés Machel (1933–1986) kommunista diktatúrájától⁷⁶ szenvedő délkelet-afrikai, egykori portugál gyarmatból igen alacsony iskolázottságú ösztöndíjasok érkeztek. Míg Magyarország harminc szakembert bocsátott Mozambik rendelkezésére, addig a fekete-afrikai állammal megújított műszaki-tudományos egyezményben le kellett fektetni, hogy csak legalább nyolc osztályt végzetteneket hajlandó fogadni a közép-európai szocialista állam. Gyakran kiderült ugyanis, hogy a mozambiki Tesco-ösztöndíjasok még a hat osztályt sem végezték el országukban.⁷⁷ Ráadásul a mozambiki fél állandóan tartozásban volt a Tesco irányában, amely amúgy is közel 180 magyar szakembert ajánlott fel, de a délkelet-afrikaiak ennek csak töredékét tudták igénybe venni.⁷⁸

Voltak persze bőséggel pozitív események is. Ilyennek számított Polónyi Károly (1928–2002) Ybl-díjas építész tevékenysége is. Ő korábban a VÁTI-ban dolgozott, majd az Iparterv építésze lett. 1963-tól mintegy húsz éven át Ghánában, Nigériában, Algériában és Etiópiában is dolgozott. Nemcsak építészeti, hanem

⁷³ Guinea hivatalos pénzneme volt 1971 és 1985 között.

⁷⁴ MNL-OL-XXIX-G 21-b. Tesco Nemzetközi Műszaki Tudományos Együttműködési Iroda TÜK iratai, 9/1975.

⁷⁵ Ügyvezetőségi ülések jegyzőkönyvei (1970–1977). MNL-OL-XXIX-G 21-a. Tesco Nemzetközi Műszaki Tudományos Együttműködési Iroda, Általános iratai, sz.n. 1975.

⁷⁶ Santamaria 2000, 711–715.

⁷⁷ Beszámoló az 1986. évben megtartott MTE-tárgyalásokról – Ügyvezetőségi ülések jegyzőkönyvei (1986–1987). MNL-OL-XXIX-G 21-a. Tesco Nemzetközi Műszaki Tudományos Együttműködési Iroda, Általános iratai, 14.d. 3–4.

⁷⁸ Tájékoztató a magyar–mozambiki MTE helyzetéről, 1983. december 1., 1–2. MNL-OL-XXIX-G 21-a. Tesco Nemzetközi Műszaki Tudományos Együttműködési Iroda, Általános iratai, 74.d.

tudományos tevékenysége is nyomot hagyott. A ghánai Kumasi Műszaki Egyetem építészkarai fejlesztésének meghatározó alakjaként tartják számon. Nyugat-Afrika első posztgraduális tervező kurzusának szervezője volt. Felesége mesélte Polónyi halála után: „Amikor eljöttünk Ghánából, barátai és tanítványai – akik nagyon tisztelték őt – kibérelték az egyetem uszodáját és megrendezték a »halotti torát«, ami ott rendszerint a család és a barátok vidám összejövedele [...]. Nagyon megindító volt, mindenki történeteket mesélt a férjével való első találkozásáról, vidám vagy komoly mozzanatokkal idéztek fel a közös munkákról és az oktatásról.”⁷⁹

Szocializmus, kollektivizálás

A káderpolitika része volt, hogy régi munkásmozgalmi embereket is el kellett helyezni. Az 1919-es veterán, spanyol polgárháborút a „Rákosi zászlóalj” parancsnokaként végigküzdő, később a Magyar Partizán Szövetséget vezető Cséby Lajos (1899–1976) nyugalmazott nagykövet⁸⁰ is így kapott állást a Tescónál. 1970-től államközi, háttér- és tárgyalási anyagok összeállításával bízták meg.⁸¹ Csébyről Horn Gyula is megemlékezett *Cölöpök* című könyvében. Név szerint nem említette, de könnyen azonosítható a munkát többnyire kerülő, kollégáit rendszeresen feljelentető idős munkásmozgalmi ember alakja, aki állítólag saját beosztottaival fizettette ki éttermi luxusebédjeit.⁸² A régi elvtársat jól láthatóan már nem tudták hol foglalkoztatni, a minisztérium és a diplomáciai szolgálat egyaránt kivetette magából.

Az ÁVO-n és a BM-en keresztül is érkezhettek ejtőernyősök. Gerő Tamás (1925–1985) vasesztergályos-segédből lett a politikai rendőrség tagja 1945-ben. Bizonyos adatok szerint 1942-től volt a munkásmozgalmi tagja. 1944 végén mint kommunistagyanúst el akarták hurcolni, de állítólag átszökött a szovjet csapatokhoz a fronton. 1945-ben belépett a Kommunisták Pártjába. 1945-től az ÁVO Belső Reakció Elhárító Vizsgáló Osztály vezetője, koncepciók ügyek részese volt. Részt vett az 1956-os forradalom és szabadságharc utáni megtorlásban (például Péch Géza, Angyal István, Corvin köziek). 1957-ben végezte el az Állam- és Jogtudományi Egyetemet.⁸³ Mint rendőrőrmagyot 1959-ben leszerelték. 1964-ben a Tescóhoz került, ahol külkereskedelmi főosztályvezetői beosztást kapott.⁸⁴

⁷⁹ Bme.hu 2015.

⁸⁰ Vass–Bassa–Kabos 1976, 99.

⁸¹ MNL-OL-XXIX-G 21-b. Tesco Nemzetközi Műszaki Tudományos Együttműködési Iroda TÜK iratai, 30/1975.

⁸² Horn 1993, 112–113.

⁸³ Székács Imre, dr. személyi anyaga. MNL-OL, XXIX-G 21-a. Tesco Nemzetközi Műszaki Tudományos Együttműködési Iroda, Általános iratai, 119. d. o.n.

⁸⁴ *Őrök* 2024, 22.

A vietnámi kommunista katonai agresszió hatására összeomlott Laoszi Királyság helyére 1975-ben a Laoszi Népi Demokratikus Köztársaság lépett, amely internálótáborokba kényszerítette, halálmenetekbe taszította lakossága egy részét.⁸⁵ A Magyar Népköztársaság már 1977-ben kulturális és tudományos szerződést kötött a frissen kommunistává vált, KGST-megfigyelő országgal. Veress Péter munkatása, az egykori parasztpárti titkárnő, M. Apró Magda Laosz mezőgazdaságának kollektivizálásában vállalt szerepet a Tesco közvetítésével. Pártállami szinten magasan volt jegyezve a család. Testvére, M. Apró Éva szocialista gazdasági szakíró, férje Szekér Gyula (1925–2015) a hetvenes években nehézipari miniszter, miniszterelnök-helyettes, MSZMP KB-tag volt. M. Apró Magda a magyar állami gazdaságok alapításának törvényét francia nyelvre fordította a helyi lakosok számára. Egy interjúban így mesélt a buddhista-szocialista államban a hetvenes évek második felében⁸⁶ zajló mezőgazdasági kollektivizálásáról:

„Tescós koromban csináltunk egy termelőszövetkezetet, az elsőt, kísérletit, a műszaki-tudományos együttműködés keretében. Igazából ez is szaktanácsadást jelentett, törvények készítését, és beindítottuk az első, úgynevezett kísérleti téesz működését. Egy magyar kollegával csináltuk, aki sajnos nem tudott semmilyen nyelvet, és nagyon izolált volt. A következő évben már egyedül voltam. És volt két olyan év, amikor Laoszban egyedül voltam szakértő. Nem is volt olyan nagyon könnyű. [...] Ekkor szállodában laktam 18 hónapig. [...] A buddhista papok fontos társadalmi szerepet töltek be, és töltenek be ma is. Faluhelyen, ahol nem volt szociális intézmény, nem volt semmi, ha elpusztultak a szülők, a gyerek árva maradt: hova tegyék? [...] A laosziak mélyen vallásosak. A szocializmus ezt kezdetben vissza akarta szorítani, de a végén kompromisszumot kötöttek... [...] Téesz-vezetőket kellett kiképezni. És nemcsak elnököket, hanem járási mezőgazdasági vezetőket is, akiknek a téeszeket kellett volna szervezni. Akiknek meg kellett volna érteni, mi az a termelőszövetkezet. 18 éves volt a legfiatalabb, sőt 17 éves volt egy kislány és egy 76 éves bácsi a legidősebb. [...] Minta-téeszeket kellett volna létesíteni. Megpróbáltuk 10 helyen, 10 községben. Volt a laoszi termelőszövetkezeti mozgalomnak egy olyan vezetője, aki semmihez nem értett, rendkívül hiú és rendkívül féltékeny ember volt. És sajnos, ilyen veterán katonák csinálták az egészet. Minden hónapban megmásította, hogy mégsem itt legyen, hanem ott legyen a minta-téesz, nagyjából ott, ahol rokonok meg ismerősök voltak. Talán két helyen sikerült beindítani, de 10 hónap alatt nem lehetett komoly eredményt elérni, azonkívül, hogy szakanyagot tudtunk írni. Tehát szakmai képzést írásban lehetett adni.”⁸⁷

⁸⁵ Margolin 2000, 588–589.

⁸⁶ M. Apró Magda 1978–1982 között tartózkodott a délkelet-ázsiai országban.

⁸⁷ M. Apró 1989, 102–111.

Bár már megindult a szocializmus (gazdasági) lebontásának folyamata és a többpártrendszer előkészítése, dr. Guessous Abdelmajid, a DOTE Bőrgyógyászati Klinikájának egykori Tesco-ösztöndíjasa 1988-ban még mindig „szocialista” testvériség jegyében gondolkodott a műszaki-tudományos együttműködés fontosságáról: „Én magam is 1973 óta általános orvosként dolgoztam, és most, negyvenéves koromon túl kívánom letenni a bőrgyógyász-szakvizsgát. Amikor 1973-ban visszatértem Marokkóba, kemény munkával kellett bebizonyítanom, hogy a szocialista országban szerzett diplomám van olyan értékű, mintha egy francia vagy angol egyetemen szereztem volna.”⁸⁸

A Tesco 1990 előtti időszakának kétségtelenül meghatározó alakja és szakembere dr. Székács Imre (1920–2006) volt. 1938-tól vett részt a munkásmozgalom tevékenységében. A villanszerelő-segédből vezérigazgatóvá avanszált Székácsot 1941 és 1944 között mint zsidó származásút munkaszolgálatra hívták be. Túlélte az emberüldözést, és mint kommunista párttag viszonylag gyorsan emelkedett a ranglétrán. Angol, német, szlovák és orosz nyelven is tudott. Az 1950–60-as években elvégezte a Gazdasági és Műszaki Akadémiát, illetve a Külkereskedelmi Akadémiát. Ám már képzettségeinek megszerzése előtt is, 1946-tól különböző szerveknél, kommunista tömegszervezeteknél került vezetői és osztályvezetői pozíciókba. Így 1946 és 1966 között a Volt Hadifoglyok Bajtársi Szövetségénél, a Magyar Szabadságharcos Szövetségnél, a Magyar–Szovjet Társaságnál, az Élelmezésügyi Minisztériumban, majd a Külkereskedelmi Minisztériumban is tisztségviselő volt. Komoly szerepe volt a japán–magyar kapcsolatok újjáélesztésében, és 1962-ben ő lett a Tokiói Kereskedelmi Kirendeltség első vezetője.⁸⁹ 1966. szeptember 1-jén lett a Tesco vezérigazgatója.⁹⁰ Személye egybeforrt a külkereskedelmi céggel; róla magáról azonban csak kevés életrajzi adatot közöl a szakirodalom.

Sport

A szakemberküldés és -fogadás, ahogy eddig is láthattuk, nemcsak a műszaki-tudományos vagy szakmunkás foglalkozási ágakra, hanem más területekre is kiterjedt. Egészen érdekes szakmai kihívás volt a sport területén a Tesco alapvető céljait megvalósítani.

A korrupciótól, gazdasági-politikai válságoktól sújtott Sierra Leone a „pragmatikus” szocialista Siaka Probyn Stevens miniszterelnöksége alatt a szocialista-kommunista államépítés időszakát élte. A Tesco és a Külügyminisztérium Tengerentúli Főosztálya révén az Országos Testnevelési és Sporthivatal igyekezett

⁸⁸ Fehér 1988, 7.

⁸⁹ Wintermantel 2014, 144.

⁹⁰ Székács Imre, dr. személyi anyaga. MNL-OL, XXIX-G 21-a. Tesco Nemzetközi Műszaki Tudományos Együttműködési Iroda, Általános iratai, 119. d.

segíteni a Sierra Leone-i sportélet fejlesztését. A Sierra Leone-i Nemzeti Olimpiai Bizottság 1964-ben alakult meg, és a NOB még ugyanebben az évben felvette tagjai közé. Elképzeléseik szerint meg kellett kezdeni a sportolók komoly felkészítését. Ráadásul a fővárosi stadion is épülőfélben volt. Hosszú távon leginkább a moszkvai olimpián való részvételük lehetett nagyon fontos. 1973-tól kérték a magyar fél segítségét. 1975-ben már sürgetőleg írtak, hogy az OTSH a lehető legkorábbi időpontban fogadjon 24 labdarúgót és 6 atlétát 3–12 hónapos képzésre.⁹¹

A röplabdasporthetvenes-nyolcvanas évekbeli mágusaként tisztelt szovjet Givi Akhvlediani is a Tesco közvetítésével érkezett Magyarországra. Eleganciája miatt csak „Igor hercegnek” nevezték a sportágban. Givi Akhvlediani bekapcsolódott a magyar röplabdázás életébe. A Tesco és az Egyesült Izzólámpa és Villamossági Rt. között létrejött szerződés értelmében szaktanácsadói szerepkört látott el az Izzó kétszeres KEK-győztes női együttesénél.⁹²

A vízilabdázás terén az országos sportlap aránytalanságokról számolt be: miközben Horkai, Faragó, Kemény külföldre igazolása transzparens volt, a külföldről érkezők igazolási összegéről kezdetben keveset lehet tudni. Mindenesetre az újságíró Gyárfás Tamás akkor így faggatta a sportvezetőket:

„Valóban a Vasas vízilabdacsapatának lesz a játékosa a csehszlovák Roman Polacik? Mindenesetre megkísérlem megtudni. Gyöngyösi Andrást, a válogatott egykori menedzserét, a Vasas vízilabda-szakosztályának vezetőjét hívom. »A Tescon keresztül sikerült elérnünk, hogy a kitűnő játékos hozzánk kerüljön, remélem, hogy április elsejétől már játszik is a bajnokságban. Bízom benne, hogy vele együtt rövidesen, legkésőbb ősztől ismét meghatározó együttes lesz a Vasas.« »Sok sikert. Ha megengedi, még csak annyit: milyen összegben állapodtak meg a sportolóval?« »A fizetése egy részét Budapesten kapja meg, a többit otthonába küldjük.«⁹³

Kis színes hírnek illene be mostanában is, hogy Zuglóban, a BKV-lakótelepi „labdarúgó-bajnokságra” Budapesten tanuló afrikai diákok is beneveztek, akik a kerületben, a Tesco-szállodában laktak. A korabeli sajtó kissé bulváros megjegyzése szerint ezzel 1974-ben a kerületi bajnokság „nemzetközivé” nőtte ki magát.⁹⁴

A kassai születésű csehszlovákiai magyar Pecze Károly volt az „első külföldi” edző a magyar NB1-ben.⁹⁵ 1984-től a Dunaszerdahely csapatát irányította, amelyet az első osztályba vezetett. 1987-ben csehszlovák kupát nyert csapatával, majd a KEK-ben indulhatott, és később az UEFA-kupában is szerepelt. 1990-ben a Tesco

⁹¹ MNL-OL-XXIX-G 21-b. Tesco Nemzetközi Műszaki Tudományos Együttműködési Iroda TÜK iratai, 12/1975.

⁹² *Népsport* 1981, 9.

⁹³ *Népsport* 1987, 5.

⁹⁴ *Népsport* 1974, 5.

⁹⁵ Palágyi 1989, 12.

segítségével a nyolcvanas évek egyik magyar vidéki sikercsapata, az éppen vergődő Rába ETO csapatához szerződött. Sem az eredmények, sem a pénzügyi elszámolás nem tette lehetővé, hogy sokáig maradjon a győri kispadon.⁹⁶

Ideérkezők – a kubai vendégmunkások botrányaitól az ázsiai maffiáig

Mint láthattuk, már a hatvanas évektől volt mód arra, hogy a KGST- vagy a harmadik világból tanulni vagy dolgozni vágyó külföldi műszaki-tudományos szakemberek Magyarországra jöhessenek. A hetvenes évektől pedig már szakmunkások is érkeztek a Tesco szervezésében.

Természetesen nem minden állam tudta egyformán kihasználni a lehetőséget. Míg a harmadik világ gyakorlatilag bármennyi európai, így magyar szakembert is fogadni tudott, addig fordítva nem mindig voltak kihasználva a kvóták. Nigéria például a hetvenes években 20 Tesco-ösztöndíjast is küldhetett volna, de nem tudta feltölteni ezt a létszámot.⁹⁷

A harmadik világbeli országok közül a legtöbb magyar szakember Algériába ment a Tesco révén, így a Magyarországra látogató cserediákok is Algériából érkeztek a legnagyobb számban. 1970 végén 91 algériai tanult és tartózkodott itt. Nagy részükkel nem volt gond, bár egyesek szerint inkább a problémásabb csoportok közé tartoztak. A híresztelések szerint sokszor keveredtek bajba, ittasak voltak és kötekedtek. Persze időnként a háború, polgárháború sújtotta afrikai országokból érkezettekkel is komoly gondok akadtak. Egy angolai diák semmiképpen nem akart visszatérni hazájába, pedig többször is hazarendelték. Végül már a Szovjetunió keresztül – egy katonai kiképzést követően – kellett volna visszatérnie.⁹⁸ A kommunisták által támogatott, „véreskezű” irodalmár, Agostinho Neto vezette Népi Mozgalom Angola Felszabadításáért (MPLA)⁹⁹ számára minden fegyverforgató férfit szükség volt a portugálok ellen. Hasonlóan nem volt népszerű Touré diktatúrája sem, így a guineai diákok is vagy maradni próbáltak, vagy egy harmadik országba¹⁰⁰ igyekeztek továbbmenni.¹⁰¹

A részletekbe itt nem tudunk belemenni, de az 1980-as években a kubai vendégmunkások körüli botrányok a magyar közvélemény egyik fő témáját képezték. A Tesco elsődleges feladatai közé tartozott a kubai vendégmunkások fogadása és

⁹⁶ *Nemzeti Sport* 1990, 12, 5, 3.

⁹⁷ MNL-OL, XXIX-G 21-a. Tesco Nemzetközi Műszaki Tudományos Együttműködési Iroda, Általános iratai, 1. d. Jelentés az Ügyvezetőség részére a nigériai relációról, 1976. 1–3.

⁹⁸ Belügyminisztérium III/II. Csoportfőnökség, 4-b. alosztály jelentése, 1970. augusztus 12., illetve 1970. december 16. 3–4.; 9–10. 14. ÁBTL - I. - 3.1.2. - I. s. - M-37490 – „Ágoston” fn.

⁹⁹ Santamaria 2000, 706–711.

¹⁰⁰ Nyugat-Berlin és Észak-Európa volt a fő célterület.

¹⁰¹ Belügyminisztérium III/II. Csoportfőnökség, 4-b. alosztály jelentése, 1970. december 14. ÁBTL - I. - 3.1.2. - I. s. - M-37490 – „Ágoston” fn. 7–8.

elhelyezése Magyarországon.¹⁰² A karibi térségből érkezett emberek életmódja, borszíne annyira eltért a megszokottól, hogy ez gyakran feszültséget okozott más vendégmunkások körében is. A dunaújvárosi vasmű radiátorgyárában többen is pozitívan reagáltak a kubai vendégmunkásokra, de az alábbiakhoz hasonló vélemények is előfordultak:

„A múlt évben hat igazolatlan nap után felmondtak, az idén már három »K« automatikus elbocsátást jelent. Csak a múlt évben nyolc kubait »repítették« haza az üzemből. Nem érdekli őket, amit csinálnak. Nincs munkakultúrájuk. Ha lejár a munkaidő, egyből otthagyják a szalagot, mindegy, hol tartanak. [...] A háború akkor tört ki, mondja Manuel, amikor a lengyelek összeszurkáltak egy kubai fiút. Az sima nőügy volt. Lehet, a lengyelek ezt egészen máshogy mesélnék. Lényeg, hogy a kubaiakat a városközpontban levő modern szállóból kitették a Vasmű melletti lerobbant szállóba. Később valamennyi kubait kitiltották a város összes szórakozóhelyéről.”¹⁰³

A kubaiak helyét később, a rendszerváltás időszakában vietnámiakkal kellett feltölteni. Bár Vietnám szintén kommunista ország volt, mégsem határolódott el olyan mértékben, mint Kuba vagy Észak-Korea a demokratizálódó Magyarországtól. Az utolsó kubai szakmunkás 1990 végén hagyta el az országot. A karibiak helyére 570 vietnámi vendégmunkást közvetítettek ki Ázsiából. Többségük Budapesten dolgozott, de közel 100 fő Szegeden, 52 Pápán kapott munkát, leginkább a textilipar területén. Emellett mintegy 120 vietnámi diák tanult Magyarországon, ők vették át az észak-koreai diákok helyét. A budapesti aluljárók környékén ekkor jelentek meg a rendszerváltás egyik szimbólumává vált távol-keleti illegális utcai árusok. Míg a szakmunkások az ingyenes teljes ellátás mellett hateraz forint¹⁰⁴ körüli fizetést is kaptak, addig a diákok csak kétezer forint ösztöndíjat.¹⁰⁵ Így ösztöndíj-kiegészítésként megkezdődött a vietnámi áruk terjedése a magyar piacon. A rendőrség felderítő jelentése így szólt:

„Áruikat egyrészt ismerőseik révén diplomataáruházból valutáért szerzik be, illetve otthonról csomagban kapják. Az igazoltatás során agresszívek, ellökdösik, leköpik a rendőrt. Előfordult, hogy miután a földre vetette magát a »kofa«, a közönség a törvényesen fellépő járőrrel szemben rögtön a fetrengő pártjára állt. És ez még csak a kisebbik probléma. A bekísért szabálysértőkhöz három-négy óra múlva kerül

¹⁰² MNL-OL, XXIX-G 21-a. Tesco Nemzetközi Műszaki Tudományos Együttműködési Iroda, Általános iratai, 14. d. Ügyvezetőségi ülések jegyzőkönyvei, 1986–1987, 8.

¹⁰³ Guba 1988, 12–14.

¹⁰⁴ Feleannyi bért kaptak, mint a magyar átlagkereset.

¹⁰⁵ 1990-ben 1 kg kenyér 14,20 forintba, 1 liter tej (2,8 százalék) 17 forintba, 1 kg rizs 42,30 forintba került. A havi átlagbér 13 446 forint volt. Vö. Baló-Lipovecz 1992, 710; KSH 2021.

tolmács, ekkor aztán nagy hirtelen megértik a »passeport« szót és ártatlanul bevallják, hogy pont ezzel együtt nincs náluk semmilyen papír. Az árut tehát nincs kitől lefoglalni. A KEOKH pedig foglalkozik ugyan az »ismeretlennel«, de őket a néhány tömött táska hivatalból sem érdekelheti.”¹⁰⁶

Természetesen voltak nagyon pozitív példák is. Nem minden eset mögött állt konfliktus vagy előítéletes motiváció. Még a hetvenes évek végén is az eredetileg elhatározott segítségnyújtás mentén haladtak az ügyek. Egy bolíviai Tesco-ösztöndíjas, Adalid Aldo Albarracin a Gödöllői Agrártudományi Egyetem Melegégövi Oktatási Osztályának doktoranduszaként nyilatkozott a rizstermesztés és haltenyésztés agrárkutatásának témakörében:

„Hazámban jelenleg igen nagy gondot fordítanak a rizstermesztés fejlesztésére, ez a növény fontos népelelmezési cikkünk. Noha évente 80 ezer tonnát termelünk, több millió dollárért importálni is kényszerülünk. Bolívia önerőből ezt a feladatot nem tudja megoldani, ezért külföldi, főként japán tőkével Santa Cruz tartományban csaknem százezer hektáron alakítanak ki nagyüzemi rizstermesztő gazdaságokat. [...] Úgy láttam, Magyarországon adva vannak a lehetőségek a téma alapos tanulmányozására, jelentős tapasztalatokat gyűjtöttek össze a nagyüzemi rizstermesztésben, haltenyésztésben pedig a magyarok már világhírűek. A Tiszántúlon valószínűleg konkrét kísérletekre is lehetőségem lesz. Élni fogok vele, úgyhogy abból ne csak a bolíviai, hanem a magyar mezőgazdaságnak is legyen némi haszna.”¹⁰⁷

Felmerül a kérdés, hogy a hazai – részben nyugati mintákat utánzó – új szélső-jobboldal kialakulásában szerepet játszott-e a külföldi, köztük színes bőrű diákok és vendégmunkások megjelenése. A brit szigetekről importált neorasszizmus története összetett; a bevándorolt ázsiai, afrikai és karibi közösségekkel szembeni fellépés a munkásosztálybeli fiatalok frusztrációjára adott torz reakció volt. Az 1980-as években a nagyobb városokban – különösen Budapesten, de Szegeden és Egerben is – skinheadcsoportok rendszeresen támadtak meg melegeket, cigányokat, punkokat, huligánokat, valamint színes bőrű diákokat és vendégmunkásokat.¹⁰⁸ A támadások következtében sok külföldi¹⁰⁹ – feltehetően Tesco-ösztöndíjas is¹¹⁰ – elhagyta az országot.¹¹¹

¹⁰⁶ *Határőr* 1990, 13.

¹⁰⁷ Pekli 1979, 1.

¹⁰⁸ Varga–Keresztes 2013, 7–14, 165–166, 219–221, 231.

¹⁰⁹ Már az 1980-as évek közepén támadták a színes bőrű diákokat, de egy hivatalos fővárosi jelentés szerint csak 1987-től voltak skinheadtámadások. Bozóki–Nagy 1992, 3–6.

¹¹⁰ Egyes arab országok a kilencvenes évek legelején hazarendelték a diákjaikat a skinhead jelenség miatt. Uo. 7.

¹¹¹ Jávorszky–Thoroczkay 1993.

Figyelni és figyelve lenni

Minden állam számára fontos, hogy saját belbiztonsága és az esetleges kívülről érkező támadások ellen hírszerzési módszerekkel, hatékony titkosszolgálatokkal rendelkezzen.¹¹² A szocialista tábor országait viszont helyenként túlfűtötte az állandó ellenségkép, miszerint a vasfüggönytől nyugatra mindenki a kommunisták ellen dolgozik.¹¹³ A belügyi és katonai titkosszolgálatok számára nagyon fontos volt a külkereskedelmi tevékenység révén vasfüggönyön túlra utazó, illetve onnan érkező személyek ténykedésének megfigyelése.¹¹⁴ Az 1960-as évektől különösen kiemeltté vált az értelmiség és a műszaki-tudományos területen, külföldi kapcsolatokkal rendelkezők megfigyelése.¹¹⁵

Például az Iparterv Vállalat, ha nem is volt kiemelten fontos, de legfontosabb osztályain három ügynök is jelentett. 1967-ben 69 fő utazott külföldre a munkatársak közül. Hatan disszidáltak, egyikük, egy osztályvezető Tesco-ösztöndíjjal rendelkezett.¹¹⁶

Az állambiztonsági szolgálat minden lehetőséget meg kívánt ragadni, amikor magyarok külföldre látogattak. Így az is előfordult, hogy egy közel-keleti utazását folytató személyt konkrétan arra kértek, hogy az útja során „felfedezett” minden hadiipari létesítményről készítsen leírást a részükre. Hihetetlenül adatgazdag leírások is születtek így kézi rajzok segítségével egyes települések katonai objektumairól és menekülttáborokról. Előfordult, hogy egy-egy beszervezett személy külföldiekről vagy külhonban élő magyar származású ismerőseiről is jelentett.¹¹⁷

Egészen konkrét, már-már zavarba ejtően pontos adatokat tudtak meg a nigériai Tesco-kiküldöttek és más források révén az USA lagosi CIA-ügynökeiről. Konkrétan a 45 diplomata közül, akik a nagykövetségen dolgoztak, állítólag hat volt az amerikai hírszerző ügynökség embere.¹¹⁸

Az állambiztonsági szolgálatok kutatása kapcsán nem tudjuk eléggé hangsúlyozni – szinte minden alkalommal az a kutatói tapasztalatunk –, hogy lehetett nemet mondani a belügyi szerveknek. Az 1970-es években volt olyan Tesco-ösztöndíjas, akit beszerveztek, de a leírások szerint nem működött együtt a BM III/2-1.

¹¹² Borvendég 2018b, 17–26.

¹¹³ Kornai 2012, 91, 355–360.

¹¹⁴ Borvendég 2018a, 105–130.

¹¹⁵ Kiszely 2001, 250–253.

¹¹⁶ Belügyminisztérium III/II. Csoporthőnökség, 1-a. alosztály jelentése, 1967. december 29. ÁBTL - I. - 3.1.5. - I. s. - I. t. - O-14242/3. Építőipari Tervező Vállalatok – ÉVM Ipari és Mezőgazdasági Tervező Vállalat. 36.

¹¹⁷ Vö. ÁBTL, I. 3.2.4. - K-2783. „Pápai Pál” – Komárom Megyei Rendőr-főkapitányság, III/II osztály – Mihály János rendőr főhadnagy jelentése, Sz. P. esztergomi lakossal kapcsolatos, 1976. január 19., 17–28., illetve Sike Gábor rendőr főhadnagy operatív beosztott jelentése – Sz. P. személyes megismeréséről, 1979. július 19. 40.

¹¹⁸ BM III/1-II. osztály, Zováth László rendőr főhadnagy jelentése, Nigéria ügynöki operatív helyzete, Nigériában dolgozó amerikai hírszerző-tisztekről feljegyzés, 1973. március 29., 34–37. ÁBTL, I. 3.2.5. - O-8-519/1. „Hausza”.

osztállyal, ezért kizárták a hálózatból. 1979-ben újra megpróbálták beszervezni, de ezt az illető már „egyértelműen” elutasította.¹¹⁹

Kétségtelen, hogy egyes banánköztársaságok diktatúráiban a nagykövetségek dolgozóihoz hasonlóan a külkereskedelmi kiküldöttek, ösztöndíjasok is nagy vesztélyben élhettek. Nigériában például az örökké „kattogó” telefonok megkerülése érdekében a személyes megbeszélések lettek előírva az ott dolgozók számára. A hírszerzés elképesztő mélységekig képes volt felderíteni a kirendeltségeken dolgozó helyiek életmódját, magánéletét, munkamorálját, de még a személyes pénzügyi problémáikról is igen tájékozottak voltak. Ezekre az információkra kétségtelenül szükség is volt az ottaniak védelme érdekében.¹²⁰

Természetesen a Magyarországon élő Tesco-ösztöndíjasok megfigyelése is kiemelten fontos volt. Egy „Rezső” fedőnevű szír állampolgár, aki SOTE egyetemi hallgató volt, majd orvos-gyakornokként tartózkodott 1973-tól 1985-ig az országban, kis fáziskéséssel 1979-től „gyanússá” vált. A BM III/II. Csoportfőnökség 4-b. alosztálya munkatársainak feltételezése szerint „ellenséges” tevékenységet folytatott, fedésben titkosszolgálati munkát végzett. Sikerült is azonosítani, hogy a szíriai Általános Hírszerző Igazgatóság munkatársa volt.¹²¹ Feladata a magyarországi felsőoktatásban tanuló szíriai hallgatók baloldali és kommunista csoportjainak megfigyelése volt, de úgy tűnik, megfigyelőmunkája kiterjedt a palesztin diákok, illetve a Muzulmán Testvériség tagjairól szóló jelentések írására is. Több hálózati személy is igyekezett róla többet megtudni. Egészen intim kollégiumi szobatitkok mellett „Rezső” életmódját, ismerősi körének igen kiterjedt hálózatát sikerült felderíteni.¹²²

Egyes esetekben izgalmas multikulturális és gazdaságtörténeti érdekességek is elénk tárulhatnak. A Tesco korai időszakának kapcsolatszerzési próbálkozásait

¹¹⁹ BM Csoportfőnökség III/1-2. osztály – Sike Gábor rendőr főhadnagy operatív beosztott javaslata – Sz. P. anyagainak irattározása, 1980. április 22. (Erdei Imre alezredes jóváhagyásával), 44. ÁBTLL, I. 3.2.4. - K-2783. „Pápai Pál”.

¹²⁰ BM III/1-II. osztály, Zováth László rendőrfőhadnagy jelentése, Nigéria ügynöki operatív helyzete, Nigériában dolgozó amerikai hírszerző-tisztekről feljegyzés, 1973. március 29., 34–37. ÁBTLL, I. 3.2.5. - O-8-519/1. „Hausza”.

¹²¹ A szíriai biztonsági és hírszerző szolgálatok négy különálló és független ágból (az úgynevezett részlegekből, igazgatóságokból) állnak, amelyeknek mindegyike önálló vezetéssel rendelkezik, és a többi ágtól függetlenül működnek: Állambiztonsági vagy Általános Hírszerzés, Politikai Biztonság, Katonai Biztonság és Légi hírszerzés.

¹²² Vö. Belügyminisztérium III/II. Csoportfőnökség, 4-b. alosztály „Rezső” fn. szíriai állampolgár bizalmas nyomozás alá vonása, 1979. október 3., Belügyminisztérium III/III. 2-b. alosztály jelentése, 1977. október 10., Belügyminisztérium III/II. Csoportfőnökség, 4-b. alosztály „Zsak” fn. tmb ügye, 1979. augusztus 30., Belügyminisztérium III/II. Csoportfőnökség, 4-b. alosztály Jelentés – Szír vonalról információ, 1979. szeptember 7., Belügyminisztérium III/II. Csoportfőnökség, 4-b. alosztály Jelentés – Szír biztonsági szolgálat tevékenységéről információ, 1979. szeptember 21., Belügyminisztérium III/II. Csoportfőnökség, 4-b. alosztály Rezső „fn.” bizalmas nyomozás, 1979. november 13., Belügyminisztérium III/II. Csoportfőnökség, 4-b. alosztály Rezső „fn.” bizalmas nyomozás, 1980. január 3., Belügyminisztérium III/II. Csoportfőnökség, 4-b. alosztály Rezső „fn.” nyomozás lezárása, 1985. szeptember 1. ÁBTLL, I. 3.1.5. - O-18967 – Razouk Sarkis („Rezső”) ügye. 29–34., 44–66., 184–186.

segítve a titkosszolgálatok külföldi, beszervezett ügynököket kerestek. Így került a „Maláj” fedőnevű, bizalmasan megfigyelt ügynökjelölt is a figyelmük középpontjába. A Szingapúrba még a két világháború között elszármazott magyar, ötvenes nő 1966-tól állt megfigyelés alatt. Az egykori gyártulajdonos családja 1945 után kulákká és osztályellenségévé lett nyilvánítva, de amúgy sem kívánt hazatérni, mivel külföldön megházasodott. Férje ráadásul a szingapúri oktatásügyi miniszter volt, akinek a tárcája alá többek között a hírügynökségek, propagandaügylek is tartoztak. A magyarságára büszke, nyitott hölgy a szingapúri Tesco-ösztöndíjasok szempontjából is fontos lett volna, de végül 1969-ben a BM III/II. Csoportfőnökség 4-b. alosztályának munkatársai nem javasolták a túlságosan is öntudatos nő beszervezését.¹²³

Hasonlóan igen magas körből kívánták a „Voisin”¹²⁴ ügynökjelöltet beszervezni. A Tesco szempontjából kiemelten fontos országban, Ausztriában élt. A gazdasági szakember 1946-ban hagyta el a Magyarországot. Amerikai állampolgár volt, de végül az ENSZ Iparfejlesztési Szervezete, az UNIDO főigazgató-helyettese lett Bécsben. 1979-től a BM III/I-1. osztálya ügynökjelöltként tanulmányozta a személyét, kapcsolatait, lehetőségeit és ismerősi körét. Számos (kínai, osztrák, amerikai, dél-jemeni stb.) gazdasági projektre rálátott, de a Tesco-küldöttek, dolgozók szempontjából is kiemelt szerepet kapott volna, mint ügynök. 1987-ig kapcsolatban állt a magyar állambiztonsági szervekkel, és viszonylag sok információt átadott személyes tapasztalatairól, UNIDO-hivatali munkájáról, de végül mégsem szervezték be a később az USA-ban letelepedő szakembert.¹²⁵

Ausztriához hasonlóan az NSZK is az egyik fő „felvevő” országgá vált a Tesco késői időszakában. Emiatt az ottani kolónia megfigyelése és védelme kiemelten fontossá vált. Egészen különleges technikai-műszaki információk derülnek ki a Kölnben élő „Nagy László” fedőnevű ügynök jelentéseiből. A BM III/II-5. osztálynak 1976 és 1981 között jelentő ügynök egészen sajátos stílusban írt a nyugatnémet helyzetről. Az NSZK-ba kiküldött magyar iparvállalati dolgozók ténykedése, disszidálási esetei, megfigyelési és beszerzési kísérletei mellett beszámolt az ottani személygépkocsik vásárlásának és üzemben tartásának, valamint a kötelező felelősségbiztosítás szabályainak kérdéseiről, továbbá kitért az arany árának és a vámtörvénynek a változásaira, illetve a lakásproblémákra is. Az esetleges nyugatnémet titkosszolgálati lehallgatások és megfigyelések módszereiről is sokat

¹²³ Vö. Jelentés – VII/13. sz. – Rajatnam Pirooska ügye, 1964. július 4.; BM Békés megyei Rendőr-főkapitányság III/II-3 KEOKH jelentése – Fehér Károlyné lakos és családja ügye, 1964. július 10.; BM III/I-4-H. alosztály feljegyzése – Rajatnam Pirooska ügye, 1964. július 28.; BM III/I-4-H. alosztály feljegyzése – Rajatnam Pirooska ügye, 1966. április 28.; BM III/I-4-H. alosztály feljegyzése – Rajatnam külügyminiszter felesége ügye, 1967. április 11.; BM III/I-2-F. alosztály Maláj „KT” B dosszié irattározása, 1969. szeptember 5. ÁBTL - I. - 3.2.4. - K-1482 – „Maláj” ügye. 35–43., 65–71., 87–91.

¹²⁴ Kezdetben „Baffrey” fedőnéven említették. ÁBTL - I. - 3.2.1. - Bt-3076 – „Voisin” ügye. 25–31.

¹²⁵ Jelentések B. László ügyében, 1979. év folyamán. ÁBTL - I. - 3.2.1. - Bt-3076 – „Voisin” ügye. 36–48.

megtudhattak a magyar szervek. A gyalog vagy kocsival történő követés mellett a telefonkészülékekbe, a fogyasztásmérő órákba vagy a „hálósobai” televíziókba beépített, feltételezett „lehallgató, megfigyelő” szerkezetekről, valamint a követési személygépkocsikról rendszeresen eltűnő antennákról is aprólékos „műszaki-technikai” jelentéseket írt.¹²⁶

Összegzés

Az 1990-es évek elején, a szocialista rendszer összeomlása után, a Tesco tevékenysége fokozatosan megszűnt. Az új politikai és gazdasági környezetben a cég eredeti céljai és feladatai elveszítették relevanciájukat, és a szervezetet végül felszámolták.

Nagyon különleges nemzetközi helyzetben működött ez a külkereskedelmi cég. Egyfelől a kétpólusú világrend szocialista országaként folytatott profitorientált kereskedelmet, leginkább a harmadik világ bizonytalan pénzügyi hátterű államaiban. Másfelől ugyanott technikai segínyt is nyújtott annak érdekében, hogy a Varsói Szerződés államaihoz közeledő afrikai, ázsiai országok feltörekvő kommunista vezetését segítse. Az ENSZ-hez, leginkább az UNIDO-hoz hasonlóan próbált egyes térségek fejlődésében szerepet vállalni. Érdekes – sokszor példamutató – együttműködések jöttek így létre az egymással látszólag hidegháborús ellentétben álló felek között. További kutatás tárgya lehetne, hogy nyugati és keleti blokkok által létrehozott szervezetek párhuzamos, gyakran szinte teljesen megegyező tevékenysége mennyivel hatékonyabb lehetett volna, ha egy irányítás alatt próbáltak meg volna működni. Nyilván mindkét blokk a saját politikai és gazdasági érdekeit tartotta szem előtt, és a gyarmatosítás utáni világ újrafelosztásában kívánt minél több helyen (újra) megjelenni és saját „táborát” erősíteni. Ezek a törekvések komolyan befolyásolták és esetenként a mai napig meghatározzák egyes, főként harmadik világbeli országok fejlődését.

A Tesco létrehozása több célt szolgált. Kétségtelen, hogy a papíron meghatározott céljait is be tudta tölteni. Komoly gazdasági, tudományos kapcsolatokat tudott kialakítani afrikai, dél-amerikai, ázsiai országokkal. Nem lehet elhallgatni, hogy a Magyar Tudományos Akadémia, a hazai kutatóintézetek, egyetemek és

¹²⁶ Belügyminisztérium III/II. 5. osztály Technikai ellenőrzés, 1976. március 29., Belügyminisztérium III/II. 5. osztály jelentése, 1976. augusztus 24., Belügyminisztérium III/II. 5. osztály, NSZK területén történt fontosabb eseményekről, 1976. szeptember 28., Belügyminisztérium III/II. 5. osztály jelentése, Vízumkérelmek intézése az NSZK-ban, 1977. január 3., Belügyminisztérium III/II. 5. osztály jelentése, „Szombathelyi” fn. tmt.-vel történt találkozóról, 1977. május 23., Belügyminisztérium III/II. 5. osztály jelentése, Tesco / Kölnygyár és Gépszerelő Vállalat ügyében, 1977. szeptember 14., Belügyminisztérium III/II. 5. osztály jelentése, „Szombathelyi” fn.-vel találkozás, 1979. február 6., Belügyminisztérium III/II. 5. osztály jelentése, „Szombathelyi” fn.-vel találkozás, 1979. október 22. ÁBTL - I. - 3.1.2. - I. s. - M-38851 – „Nagy László” ügye. 5-51.

más szervek számára¹²⁷ – vagy velük párhuzamosan is – a vasfüggöny mögül való kimozdulás, szakmai kapcsolatépítés szempontjából az iroda kiemelkedően magas színvonalú munkát végzett. Az említett intézetek önállóan is szervezték ezt a területet.¹²⁸ Igaz, az irodát nem is lehetett megkerülni, hiszen egy időben egy-egy kutatónak, szakembernek csak rajta keresztül volt lehetősége külföldre jutnia, hogy tartósabban nemzetközi szinten tudjon inspirálódni, fejlődni, tapasztalatot gyűjteni. Persze a Tesco által nyújtott szocialista, harmadik világbeli portfólió beszűkítette a lehetőségeket, de ez is több volt, mint amit egy Kádár-korszakban élő, nem kutató, nem műszaki-tudományos szakterületen mozgó átlagos magyar elérhetett. Sok kutató számára a Tesco nyújtotta tudományos-műszaki ösztöndíj pótolhatatlan lehetőség volt. Még a kényelmetlenségek, kellemetlenségek, kifizetetlen számlák és bérek ellenére is szakmai fejlődésük egyik legfontosabb állomása lehetett egy-egy algériai, laoszi, perui, guineai kiküldetés.

A kép teljességéhez tartozik, hogy a Tesco tevékenységének legszélesebb és legfontosabb területe a szocialista országokkal folyó műszaki-tudományos tapasztalatcsere szervezése, lebonyolítása volt. Az országok között létrejött megállapodások értelmében kormányközi bizottságok szabták meg a csere kereteit, irányvonalát – s döntéseik alapján a Tesco Iroda készítette elő, bonyolította le a magyar szakemberek külföldi útjait, a baráti országokból érkező szakértők, delegációk fogadását, a dokumentációk cseréjét. Az elmúlt esztendőik fejlődése révén ez a tapasztalatcsere napjainkban már olyan méreteket öltött, hogy kiragadott példákkal való illusztrálása nehéz volna.

Alaposabb kutatások tudnák megállapítani, hogy a Tesco az 1970-es évektől mennyire volt valóban nyereséges a magyar gazdaság szempontjából, illetve a műszaki-tudományos élet mennyit profitált tevékenysége révén. Külön szociológiai tanulmány(oka)t érdemelne a külkereskedelmi, tudományos élet kibővítése kapcsán ideérkezett külföldi diákokat ért támadások mellett az egyéni létszám, karrier és életmód elemzése is. Mi lett a Tesco-ösztöndíjasokkal? Visszatértek, letelepedtek, ideházasodtak, esetleg innen vittek maguknak házas társat külföldre? Ugyanakkor meghaladná ennek a tanulmánynak a kereteit, ha részletesebben tárgyalnánk a titkosszolgálatok cégbe való beépülését, valamint azt, miként működtek a Tesco fedése alatt végzett operatív tevékenységek. A külkereskedelmi cég a kezdeti időkben jól teljesítette a meghatározott céljait, vagyis a világszerte jellemző műszaki-tudományos együttműködések, magyar kapcsolatok megvalósítását, bővítését és fenntartását. Ám az újabb magyar külkereskedelmi cégek, nagyobb állami vállalatok végül önállóan, az iroda kapcsolatszerzési segítségével nélkül bonyolították a nemzetközi együttműködéseiket. A magyar Tesco szerepe az 1970-es évek

¹²⁷ Bővebben erről még: MNL-OL-XIX-A 83-b 3376-3420/19663393/1966. Külföldön történő munkavállalás egyes kérdéseinek rendezése: https://library.hungaricana.hu/hu/view/MNL_OL_XIX_A_83_b_406_3376_3420/?query=Tesco&pg=195&layout=s (letöltés: 2025. március 15.)

¹²⁸ Vas-Zoltán 1986, 381–384, 554–578.

elejétől visszaszorult, és egyre inkább a munkaerő-közvetítés vált hangsúlyosabbá a profiljában. Presztízscsökkenése nemcsak az alacsony bérmegállapodásai, hanem a tudományos szakemberek kiküldése mellett megjelenő szakmunkás-munkaközvetítéssel is magyarázható. A titkosszolgálatok számára tökéletes fedőszerv maradt a rendszerváltásig.

Források

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

ÁBTL, I. 3.1.2. A Központi operatív nyilvántartást végző szervezeti egységek által kezelt dossziék. Munkadossziék.

ÁBTL, I. 3.1.5. A Központi operatív nyilvántartást végző szervezeti egységek által kezelt dossziék. Operatív dossziék.

ÁBTL, I. 3.2.1. A BM III/I. Csoportfőnökség és jogelődei által kezelt dossziék. Bt-dossziék.

ÁBTL, I. 3.2.4. A BM III/I. Csoportfőnökség és jogelődei által kezelt dossziék. Kutató-dossziék.

ÁBTL, I. 3.2.5. A BM III/I. Csoportfőnökség és jogelődei által kezelt dossziék. Operatív-dossziék.

Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltára (MNL-OL)

XXIX-G 21-a. Tesco Nemzetközi Műszaki Tudományos Együttműködési Iroda, Általános iratai. (1960–2016)

XXIX-G 21-b. Tesco Nemzetközi Műszaki Tudományos Együttműködési Iroda, TÜK iratai. (1950–1975)

XXIX-G 30-a. Hungarotex – Textilkükereskedelmi Vállalat, Általános iratai. (1952–2000)

XIX-A 83-b. Minisztertanács, Előterjesztések és határozatok. (1953–1989)

Sajtóforrások

Csizmadia, Ervin 1988: „Sokan úgy érzik, itt a munkások kiárusítása folyik”. Külföldi munkavállalás: árnyak és fények. *Ötlet*, 7. évfolyam, 29, 11.

Faludi, András 1967: Új külkereskedelmi ág: a Consulting Engineering. *Külkereskedelem*, 11. évfolyam, 8, 249.

Fehér, Ágnes 1988: „Távol Afrikától”. Külföldi ösztöndíjasok Debrecenben. *Hajdú-bihari Napló*, 45. évfolyam, 84, 7.

Forinyák, Éva 1985: „A lengyel munkások jól, sőt nagyon jól dolgoznak...” Import-állások. *Ötlet*, 4. évfolyam, 24, 12.

Gödöllő és Vidéke – Pest Megyei Hírlap különkiadása

Guba, Zoltán 1988: Vendégmunka. *Magyar Ifjúság*, 32. évfolyam, 39, 12–14.

Halász, Zoltán 1966: Tesco. *Budapest*, 4. évfolyam, 6, 22–23.

Határőr 1990: Vietnamiak? Hongkongiak? – Távolsági árusok a Nyugatnál. 45. évfolyam, 27, 13.

- Jávorszky, Béla Szilárd – Thoroczky, Zsolt 1993: Skinheadek – 5. Bőrfejúek Magyarországon. *Új Magyarország*, október 9. <https://jbsz.hu/muzsikusporthet/kezdetek-72433/906-skinheadek-5-brfejek-magyarorszagon> (letöltve: 2025. január 22.)
- Külkereskedelem* 1962: Új külkereskedelmi vállalat alakult Tesco névvel. 6. évfolyam, 4, 23.
- Külkereskedelem* 1965: 3 kérdés – 3 felelet (Interjú Galambos Andrással, a Tesco Műszaki-Tudományos Együttműködési Iroda vezetőjével). 9. évfolyam, 12, 355–357.
- Magyar Építőművészet* 1967: 1, 57.
- Magyar Nemzet* 1972: Felavatták a Külföldi Technikusok Otthonát. 28. évfolyam, 201, 3.
- Magyar Nemzet* 1975: A Tesco tevékenysége a fejlődő országokban. 31. évfolyam, 122, 3.
- Műszaki Élet* 1966: A szellemi export lehetőségei. 21. évfolyam, 1, 3, 5.
- Népsport* 1974. 09. 20., 5.
- Népsport* 1981: Igor herceggel a Körcsarnokban. 37. évfolyam, 217, 9.
- Népsport* 1987. 02. 26., 5.
- Órzdó* 2024: A POFOSZ 1956-os Hagyományörző Tagozatának Kiadványa, 10. évfolyam, 38, 22.
- Palágyi, Lajos 1989: Pecze Károly az első külföldi edző a magyar NB I-ben – A mi emberünk Győrben. *Új Ifjúság*, 37. évfolyam, 35, 12.
- Pekli, József 1979: Hazája Bolívia – Ösztöndíjasként az egyetemen. *Gödöllő és Vidéke – Pest Megyei Hírlap különkiadása*, 23. évfolyam, 86, 1.
- Tervgazdasági Értesítő* 1965. november. 8., 291.
- Zsigovits, Edit 1966: A Tesco. *Magyar Nemzet*, 22. évfolyam, 99, 5.

Irodalom

- Baló, György – Lipovecz, Iván 1992: *Tények könyve, 92 – Magyar és nemzetközi almanach*. Budapest, Ráció Kiadó.
- Berza, László (szerk.) 1993: *Budapest lexikon*. Első kötet A–K. Második, bővített, átdolgozott kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Bme.hu 2015: Az angol nemcsak az oktatás, hanem a külföldi szakmai kapcsolatok nyelve is. November 12. https://www.bme.hu/hirek/20151112/Az_angol_nemcsak_az_oktatass_hanem_a_kulfoldi_szakmai_kapcsolatok_nyelve_is (letöltve: 2025. 01. 22.)
- Borvendég, Zsuzsanna 2017: *Az „impexek” kora. Külkereskedelmi fedéssel folytatott pénzkivonás a „népgazdaságból” a Kádár-rendszer idején az állambiztonsági iratok tükrében*. Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága.
- Borvendég, Zsuzsanna 2018a: „Kompország”. *Magyarország szerepe a technológiai transzferben az 1970–80-as években*. In Andreidesz, Gábor – M. Madarász, Anita – Soós, Viktor Attila (szerk.) *Diplomácia – hírszerzés – állambiztonság*. Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 105–130.
- Borvendég, Zsuzsanna 2018b: *A Cég megnyertjei – a megnyertek cégei: Titkoszolgálati vállalatalapítások és valutakitermelés a Kádár-rendszer idején*. Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára.

- Bozóki, András – Nagy, Gábor 1992: *Vannak-e emberi jogaik? – A színes bőrű diákok helyzete a fővárosban és a skinhead-jelenség*. Budapest, Budapest Fővárosi Önkormányzat.
- Csécsey, György 2018: Az iparjogvédelem heterogenitása. *Debreceni Jogi Műhely*, 15. évfolyam, 3–4. https://www.debrecenijogimuhely.hu/archivum/3_4_2018/az_iparjogvedelem_heterogenitasa/ (letöltve: 2025. március 15.)
- Erdey-Grúz, Tibor (főszerk.) 1975: *Hazánk, Magyarország*. 1. kötet. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Feitl, István 2016: *Talányos játszmák – Magyarország a KGST erőterében 1949–1974*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Gazda, István – Kövesdi, Dezső – Vida, Sándor (szerk.) 1967: *Találmányok, szabadalmak*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Horn, Gyula 1993: *Cölöpök*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- Ilkei, Csaba 2018: *Újságírók, szerkesztők, sajtómunkások és az állambiztonság*. II. kötet. Budapest, k. n.
- Jánosy, Ferenc 1969: Gazdaságunk mai ellentmondásainak eredete és felszámolásuk útja. *Közgazdasági Szemle*, 16. évfolyam, 7–8, 806–829.
- Kende, István (szerk.) 1973: *Fejlődő országok lexikona*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Kiszely, Gábor 2001: *Állambiztonság (1956–1990)*. Budapest, Korona Kiadó.
- Kornai, János 2012: *A szocialista rendszer*. Kornai János válogatott munkái II. Budapest, Kalligram.
- KSH 2021: Gazdaságilag aktívak, bruttó átlagkereset, reálkereset (1960–). *Központi Statisztikai Hivatal*, február 23. https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_qli001.html (letöltve: 2025. január 22.)
- Magyar Beck, István 1989: *Száműzött értékeink – Beszélgetések az alkotómunkáról*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- M. Apró, Magda 1989: Változó falukép – milyen a mezőgazdaság és a falu Laoszban? *A Falu*, 6, 1–113.
- Margolin, Jean-Louis 2000: *Laosz: menekülő népesség*. In Courtois, Stéphane – Werth, Nicolas – Panné, Jean-Louis – Bartošek, Karel – Margolin, Jean-Louis – Paczkowski, Andrzej: *A kommunizmus fekete könyve – Bűntény, terror, megtorlás*. Budapest, Napvilág Kiadó, 588–589.
- Mihályi, Péter 2013: *A magyar gazdaság útja az adósságválságba, 1945–2013*. Budapest, Corvina.
- Nagy, Georgina 2011: Magyar orvosok Algériában az 1960–1970-es években. *Actas*, 26. évfolyam, 2, 138.
- Nemzeti Jogszabálytár 2014: 1959. évi IV. törvény – a Magyar Népköztársaság Polgári törvénykönyvéről. <https://njt.hu/jogszabaly/1959-4-00-00> (letöltve: 2025. február 25.)
- Nyitrai, Ferencné 1985: *A magyar gazdaság negyven éve*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- Réti, Tamás 1982: A csehszlovák tervgazdaság kialakulása (1945–1953). *Medvetánc*, 2. évfolyam, 2–3, 199–227.
- Rózsa, József 1985: A vendégmunkásokról. *Pártélet*, október 1., 68–71.
- Santamaria, Yves 2000: *Afrokommunizmus – Etiópia, Angola, Mozambik*. In Courtois, Stéphane – Werth, Nicolas – Panné, Jean-Louis – Bartošek, Karel – Margolin, Jean-Louis – Paczkowski, Andrzej: *A kommunizmus fekete könyve – Bűntény, terror, megtorlás*. Budapest, Napvilág Kiadó, 706–715.
- Tesco Consulting 2007a: Az elmúlt 45 évben végzett tevékenységünk. Állami feladatok ellátása. *Tescoconsulting.hu*, <http://Tescoconsulting.hu/cegunkrol/hirek/tortenetunk2.html> (letöltve: 2025. március 15.)

- Tesco Consulting 2007b: Az elmúlt 45 évben végzett tevékenységünk. Piaci tevékenység. *Tescoconsulting.hu*, <http://Tescoconsulting.hu/cegunkrol/hirek/tortenetunk3.html> (letöltve: 2025. március 15.)
- Tóth, Eszter 2011: A politikai hírszerzés szervezettörténeti vázlata, 1945–1990. *Betekintő*, 2, 1–40.
- Varga, Mónika – Keresztes, Csaba 2013: *Bőrfejűek – A magyarországi skinhead mozgalom 30 éve*. Budapest, k. n.
- Vass, Henrik – Bassa, Endre – Kabos, Ernő (szerk.) 1976: *Munkásmozgalom-történeti lexikon*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- Vas-Zoltán, Péter (szerk.) 1986: *Tudomány- és műszaki politika Magyarországon – Kutatás, fejlesztés, innováció, tudányszervezés*. Második kötet. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Wilcsek, Jenő – Fogaras, István – Tiszai, István (szerk.) 1966: *Vállalatgazdasági lexikon*. I. kötet. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Wintermantel, Péter 2014: *A magyar–japán diplomáciai kapcsolatok két évtizede: 1944–1964*. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Történelemtudományi Doktori Iskola Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Doktori Program (doktori disszertáció).